

Stanko Andrić

(Hrvatski institut za povijest, Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje,
Slavonski Brod)

PODGORJE PAPUKA I KRNDIJE U SREDNJEM VIJEKU: PRILOZI ZA LOKALNU POVIJEST (treći dio)

UDK 94(497.5 Slavonija)"04/16"

Pregledni rad

Primljeno: 18. 6. 2010.

U radu se na kronološki pregledan način donose i komentiraju podaci iz izvornoga gradiva o srednjovjekovnim crkvenim ustanovama u naseljima smještenim u južnom podnožju Papuka i Krndije: samostanima u Poljanskoj, Velikoj i Kutjevu, zbornom kaptolu u Kaptolu, župnim crkvama u Stražemanu i Velikoj te crkvama nepoznata statusa u Podgorju i Vetovu. U svakoj se mjesnoj cjelini nakon izlaganja srednjovjekovne građe razmatraju relevantni podaci o novovjekovnoj sudbini spomenutih crkava i samostana.

Ključne riječi: Papuk, Krndija, Poljanska, Stražeman, Velika, Kaptol, Podgorje, Vetovo, Kutjevo, srednji vijek, osmansko doba (16-17. stoljeće), franjevci, cisterciti, crkvena povijest.

II. JUŽNO PODGORJE

B) SREDNJOVJEKOVNE CRKVENE USTANOVE

Poljanska: franjevački samostan

Selo Poljanska zapadno od Stražemana u srednjem se vijeku zvalo Poljanci i poznato je u vrelima iz 15. i 16. st. kao pripadnost utvrde Kamengrad. U turskom popisu iz 1579. navedeno je kao "selo Poljanci, drugim imenom Poljanska", u Orłjavačkoj nahiji. Kombinacija predturskih vrela i onih iz 17. st. ne ostavlja mjesta dvojbi da je tu zaista u kasnom srednjem vijeku postojao franjevački samostan. Buturčevoj suzdržanosti ("iz sačuvanih povijesnih izvora to se ne može dokazati") stoga u tom pitanju više nema mjesta. (Csánki, *Magyarország*, 2: 422, s. v. Polyancz; *Popis sandžaka Požege*, 95 = Moačanin, *Požega*, 492; Buturac, *Pisani spomenici*, 42)

Kronološki pregled

Oko 1510. Prema općem katalogu opservantskih franjevačkih samostana, koji je kasnije objavio Francesco Gonzaga, Ugarska provincija (vikarija) Sv. Spasitelja sastojala se od deset kustodija. U Slavonskoj kustodiji se na drugom mjestu, iza samostana u Voćinu, navodi samostan *de Polyenu*. Imena većine samostana u Gonzaginom izdanju kataloga dosta su iskvarena, ali nam u njihovoj identifikaciji pomaže suvremeni ugarski prijepis tog istog popisa samostana, sačuvan u kodeksu iz biblioteke grofova Batthyány u Alba Iulii. Ondje ime spomenutog samostana glasi *Polyancz*. Titular se ne navodi, kao ni za ostale samostane. (Wadding, *Annales Minorum*, sv. 15: 402 = Varjú, "A gyulafejevári", 265)

To je zasad najstariji poznati spomen tog samostana pa valja pretpostaviti da nije ni utemeljen mnogo ranije. U drugoj su polovici 15. st. gospodari Kamengrada, pa po tome i Poljanske, bila velikaška braća Emerik i Stjepan Zapoljski, a naslijedili su ih Stjepanovi sinovi Juraj i Ivan (v. dio II.A ovoga rada, pod Kamengrad, god. 1475-6). I Emerik i Stjepan su obnašali najviše državne službe. Uzme li se sve to u obzir, upravo se oni nameću kao gotovo sigurni kandidati za utemeljitelje samostana u Poljanskoj.

10. ožujka 1531. Na kapitulu Provincije Sv. Spasitelja održanom u Velikom Varadinu (Oradea Mare) za gvardijana samostana u Poljanskoj (*Polyanch*) izabran je otac Stjepan *de Ilswa* (= Jošava kod Orahovice?). (Bunyitay et al., *Monumenta ecclesiastica*, sv. 2: 466)

1. lipnja 1533. Na kapitulu Provincije Sv. Spasitelja održanom u Gyuli, za gvardijana samostana u Poljanskoj izabran je Juraj iz Crkvenika (*de Cyrquennyk*). (Bunyitay et al., *Monumenta ecclesiastica*, sv. 2: 472)

24. siječnja 1535. Na kapitulu Provincije Sv. Spasitelja održanom u Gyöngyösu kao gvardijan samostana u Poljanskoj potvrđen je Juraj iz Crkvenika. On je ujedno bio jedan od prisjednika tog kapitula, a bio je i određen za vizitatora Ozorske kustodije. J. Karácsonyi navodi rukopisni izvor u kojem se poimence nabraja, osim gvardijana Jurja iz Crkvenika, još 13 franjevaca različita statusa koji su 1535. živjeli u poljanačkom samostanu. (Bunyitay et al., *Monumenta ecclesiastica*, sv. 2: 478, 480-1; Karácsonyi, *Szent Ferencz*, 142)

Na provincijskom kapitulu 1537. poljanački se samostan više ne spominje, kao ni oni u Đakovu, Voćinu i Svetom Ladislavu (Daruvaru). Napušteni samostan, međutim, nije bio odmah razrušen. Njegovi ostaci su znatni još i potkraj 17. pa i u 18. stoljeću.

1660. Vizitator Petar Nikolić bilježi: "U selu zvanom Poljanska (*Poglianscha*) ima porušena crkva i kažu da je bio samostan našeg (tj. franjevačkog) reda, i nalazi se pod brdom blizu Stražemana; tu borave Turci pa nema bogoslužja." (Barlč, "Popis župa", 164)

Nikolićev zbrkani zapis mogao bi se shvatiti i kao da je od samostana tada ostala tek uspomena, ali mlađi izvori govore nedvosmisleno o njegovim ostacima.

1698. Habsburški popis oslobođene Slavonije u selu Poljanska, u sklopu “vojvodstva Velika”, bilježi ovo: “Tu su lijepe i lako obnovljive ruševine nekakva velikog samostana”. (Mažuran, *Popis naselja*, 381)

1702. Drugi popis vlastelinstva Velike još je malo određeniji u opisu stare ruševine u Poljanskoj: “Nadalje tu ima jedan prostran samostan, zidan ali gotovo posve razrušen, osim crkve čiji zidovi još i sada stoje”. (Smičiklas, *Dvijestogodišnjica*, 147)

1733. U izvješću o vizitaciji župe Stražeman, franjevac Josip Mihić iz Osijeka spominje dvije filijale u toj župi, Poljansku i Toranj. U Poljanskoj se blizu filijalne kapele nalaze ruševine velike stare crkve. (Mihić, “Neke crkve”, 40)

Sv. Ivan Krstitelj se kao titular za staru crkvu u Poljanskoj prvi puta spominje tek prigodom vizitacije 1730. i ništa ne jamči da je to bio i prije Turaka. Stoga je suvišna Buturčeva kombinacija prema kojoj se čitava predaja o samostanu u Poljanskoj zapravo “odnosi na nekadašnje selo Poljana ili Poljanica kod Podgorača”, u kojem je u srednjem vijeku postojala župna crkva sv. Ivana Krstitelja. Prema Kempfu, samostanska kamena i drvena građa iz Poljanske “razvučena” je tijekom 18. stoljeća, iako su se još i potkraj 19. stoljeća vidjeli zadnji ostaci njegovih zidina. (Buturac, *Pisani spomenici*, 50; Cvekan, *Velika*, 1982, 28, 112-3; Kempf, *Iz Požeške*, 108; Horvat i Mirnik, “Graditeljstvo”, 138)

Stražeman: župna crkva sv. Mihaela Arkandela

Kronološki pregled

1332-5. U računima izvanredne papinske desetine, koja se u Ugarskoj i Slavoniji skupljala 1332-1337, u tri se navrata u sklopu Požeškog arhidakonnata navodi crkva u Stražemanu:

Item Petrus de Sancto Michaelae de Strasonila XXV. banales solvit.

Item Petrus de Strazelme solvit III. grossos.

Item Johannes de Strazembla solvit IIII. banales.

Kako su u tim zapisima nelatinska vlastita imena obično vrlo iskrivljena, gornje varijacije u grafiji imena Stražemlje (kako se u srednjem vijeku zvao Stražeman) ne mogu se uzimati kao da odražavaju bilo kakve oscilacije u njegovu izgovoru. Pri prvoj uplati izričito je istaknuto da se radi o župnicima navedenih mjesta. Kao što se vidi, titular crkve u Stražemanu, naveden samo u prvom navratu, bio je sveti Mihael (Arkandel). Svećenik-župnik

zabilježen u prva dva navrata zvao se Petar, a platio je 25 banovaca i potom 3 groša (= 15 banovaca). U posljednjem navratu pojavljuje se svećenik Ivan, koji plaća samo 4 banovca. (*Rationes collectorum*, 241, 272, 315; usp. Buturac, "Župe", 83, br. 6; Csánki, *Körösmegye*, 108, br. 51; Mezö, *Patrocíniumok*, 302; Engel, "Pozsegamegye" (rukopis), s. v. Sztrazsemlje)

1660-1733. Franjevac Petar Nikolić, vikar zagrebačkog biskupa u Slavoniji, zabilježio je u svojoj vizitaciji da fratri iz samostana u Velikoj brinu o podjeli sakramenata po okolnim selima. Jedno od njih je Stražeman (*Straseman seu Strasemay*), u kojem se nalazi razrušena crkva sv. Mihaela Arkandela; stoje ipak čitavi zidovi glavnog svetišta, iako bez krova. Tu se misa slavi jednom mjesečno i o Miholju. (Smičiklas, *Dvijestogodišnjica*, 8 = = Barlè, "Popis župa", 164-5)

I u vizitacijskom izvješću beogradskog biskupa Mateja Benlića iz 1650-ih godina spominje se u Stražemanu crkva "koja nije pokrivena" (tako prema mlađem sažetku toga izvješća, sastavljenom 1672). Isti biskup pisao je 1673. iz Velike u Rim da je u župi Stražeman "iznova sagrađena na starim temeljima crkva sv. Mihaela Arkandela". (Dević i Martinović, *Dakovačka i srijemska biskupija*, sv. 1: 395; Dević, *Dakovačka i srijemska biskupija*, 2: 597)

Župa sv. Mihaela u Stražemanu spominje se i u popisu slavonskih župa na koje polaže pravo Zagrebačka biskupija, što ga je 1694. sastavio znameniti franjevac Luka Ibrišimović, slavonski vikar zagrebačkih biskupa. (Kempf, "Iz požeškoga", 77 = Hoško, "Ibrišimovićev popis", 274)

Nepuno desetljeće poslije protjerivanja Turaka, habsburški popisivači su 1698. o crkvi u Stražemanu zabilježili ovo: "Imaju sagrađenu lijepu crkvu, zidanu dobrim gradivima". I popis iz 1702. bilježi kratko: "Zidana crkva pokrivena šindrom, sv. Mihaela Arkandela". (Smičiklas, *Dvijestogodišnjica*, 145; Mažuran, *Popis naselja*, 384)

U izvješću o vizitaciji obavljenoj 1733, franjevac Josip Mihić opisao je i župu Stražeman, u čijem je sjedištu našao zidanu crkvu u dobru stanju, nedavno pokrivenu i s drvenim tornjem. (Mihić, "Neke crkve", 40)

Tijekom 18. st. ta je u osnovi još uvijek gotička crkva (s lađom 16,4 × 8,3 m i dugim suženim svetištem 7,3 × 5 m) bila proširena bočnim kapelama i drugim baroknim dogradnjama. (Horvat i Mirnik, "Graditeljstvo", 148-9; Vukičević-Samaržija, *Sakralna*, 142)

Velika: župna crkva Blažene Djevice Marije i samostan (augustinskih pustinjaka)

Kronološki pregled

1250. U opisu međa posjeda Velika, koji pripada Ivanki Abrahamovom od roda Zsadány/Ždan, kao polazišna točka na južnom dijelu međe, pokraj

potoka Velike (Veličanke) i “velike ceste”, spominje se “crkva svete Marije” (*Prima meta terre Welica incipit iuxta aquam Welica et magnam viam iuxta ecclesiam sancte Marie*). To je crkva koju kasnija vrela izričito navode kao župnu.

Po svemu sudeći, njoj položajem odgovara današnja (barokna) grobljanska kapela sv. Marka Evanđelista na južnom rubu Velike. Ona se kao crkva sv. Marka prvi puta spominje 1660. (v. niže), kada je tu još stajala srednjovjekovna crkvena zgrada. (Szentpétery, *Regesta*, sv. 1: 281-5, br. 927; usp. Cvekan, *Velika*, 118-120; Mező, *Patrociniumok*, 476)

1332-5. U računima izvanredne papinske desetine, koja se u Ugarskoj i Slavoniji skupljala 1332-1337, u tri se navrata u sklopu Požeškog arhiđakonnata navodi crkva u Velikoj:

Item Demetrius sacerdos de Subcastro Velka XX. [banales] solvit.

Item Demetrius de Villet solvit IIII. grossos.

Item Thomas de Volica solvit VI. banales.

Iako su zapisi imena Velike svaki put ponešto iskrivljeni (što je općenita karakteristika citiranih računa), nema sumnje da se svi odnose na isto mjesto i istu župnu crkvu. Prvi navod upućuje na postojanje imena *Podgrađe ili mađ. *Váralja, ovdje prevedenog latinskom složenicom *Subcastrum*, koje se očito dotad već ustalilo za naselje u podnožju veličke utvrde. Slično kao i u slučaju Stražemana, i ovdje u prva dva navrata nalazimo istog svećenika, Dimitrija, a u posljednjem drugog, Tomu. Dimitrije je uplatio 20 banovaca i 4 groša (= 20 banovaca), a Toma samo 6 banovaca. Iako se titular ne navodi, sigurno je posrijedi crkva Blažene Djevice koja se prvi put spominje još 1250. (*Rationes collectorum*, 241, 272, 315; usp. Csánki, *Körösmegye*, 108, br. 54; Buturac, “Župe”, 83, br. 7; Cvekan, *Velika*, 109)

28. svibnja 1429. Kuzma Lovrin iz Pakračkih Sredana, student-bogoslov i upravitelj župne crkve Blažene Djevice u Velikoj (*Cosmas Laurencii de Pukurzerdahel, scholaris, rector parochialis ecclesie sancte Marie de Welike, Quinqueecclesiensis diocesis*) moli papu Martina V da mu dopusti prijevremeno promaknuće u kleričke redove, najprije niže, “jer još uvijek nije u njih stupio”, a zatim i u više. Zbog župničke službe koju obnaša mora u roku godine dana primiti sveti red. Odgovor na molbu glasi: “Dopušta se ako je prinuđen.” (Lukinović, *Monumenta*, sv. 6: 308-9, br. 304. Usp. Lukcsics, *Diplomata*, sv. 1: 239, br. 1284; Buturac, *Pisani spomenici*, 274, br. 258; Cvekan, *Velika*, 109)

25. siječnja 1435. Prigodom diobe imanja Veličkih, u opširnu dokumentu koji je o tome izdao požeški kaptol, u trgovištu pod utvrdom Velikom spominju se, uz ostale zgrade, crkva Blažene Djevice i jedan klaustar ili samostan sv. Augustina (*claustrum beati Augustini*). To je jedini zasad poznati

srednjovjekovni spomen nekakva samostana u Velikoj. Iz njega se ne vidi kojem je redu pripadao. Spomenuta diobna listina, još uvijek neobjavljena, sačuvala se u sklopu velikog prijepisa iz 1470. koji su od kralja Matije Korvina dobili Ivan Svetački i njegova žena Katarina, rođena Velička. (Mađarski državni arhiv u Budimpešti, DL. 88516; Csánki, *Magyarország*, sv. 2: 398)

4. travnja 1460. Papa Pio II podjeljuje “kapeli Blažene Djevice u Velikoj” (*capella Beate Marie in Velike*) razne oproste za hodočasnike koji je pohode na određene blagdane ili u njihovim osminama. Nejasno je o kojoj je crkvi tu riječ. Da je posrijedi župna crkva, ta bi oznaka teško mogla biti ispuštena. Isto vrijedi i u slučaju da se misli na *dio* župne crkve BDM. Ako se pak radi o zasebnoj crkvi-kapeli negdje u Velikoj, neobično je da joj je dodijeljen titular koji je istovjetan onome župne crkve. Preostaje mogućnost da je ta kapela uistinu *bivša* župna crkva, koja je u međuvremenu (od zadnjeg nedvojbenog spomena 1429) izgubila status župne crkve, koji je pak dodijeljen nekoj drugoj crkvi u Velikoj. No, ni to nije osobito vjerojatna pretpostavka pa pitanje ove kapele ostaje otvoreno do eventualnog pronalaska novih izvora. (Koller, *Historia*, sv. 4: 50-52. Usp. Buturac, *Pisani spomenici*, 313, br. 321; Neralić, *Priručnik*, sv. 2: 511, br. 5685)

24. lipnja 1575. Papa Grgur XIII odobrava franjevcima Provincije Bosne Srebrene da preuzmu crkvu i “kuću nekoć posvećenu sv. Augustinu” u Velikoj, zajedno s njima pripadajućim posjedima. Dopušta im napose da koriste vinograde koji su ranije pripadali toj crkvi i kući, kako bi prihodima s njih uzdržavali sebe i “siromahe koji će im dolaziti”. Uz to im daje naputke o dušobrižničkom i odgojnom radu kojem se tu trebaju posvetiti.

Kasnije vijesti potvrđuju da je tim papinim pismom doista bio utemeljen franjevački samostan u Velikoj. On je očito naslijedio neku stariju crkvu i redovničku nastambu (*domus*), po svemu sudeći istovjetne onom “klasturu” koji se šturo spominje 1435. Posve je, međutim, sigurno da ti raniji redovnici u Velikoj nisu mogli biti franjevci: ne samo da bi navedeno papinsko pismo to svakako u danom kontekstu moralo spomenuti, nego bi bilo nemoguće objasniti i odsutnost veličkog samostana iz dobro poznatih srednjovjekovnih kataloga franjevačkog reda, kao i iz drugih dokumenata koji bi ga bili svakako spomenuli, da je doista kao takav postojao (usp. izvore koji spominju obližnje samostane u Voćinu i Poljanskoj). Kao što su neki istraživači već uočili, samo papinsko pismo ipak daje naslutiti kojim je redovnicima velički samostan prvotno pripadao. Iako se izraz *sub invocatione s. Augustini* može shvatiti i samo kao patrocinijski samostanske crkve, već i neobičnost upravo tog patrocinijskog govora u prilog druge mogućnosti kao vjerojatnije: naime, da je posrijedi bio red nazvan po sv. Augustinu. P. Cvekan misli da bi to bili regularni kanonici sv. Augustina poput onih u Vaški, ali je puno razložnija pretpostavka da je riječ o pustinjacima sv. Augustina, “prosjačkom” redu kakav su bili i sami franjevci i koji je na području današnje Slavonije prije Turaka imao samosta-

ne još i u Iloku, Borovu, Osijeku i Sredanima kod Pakraca. Ti su augustinci poznati kao za povjesničare “najtajnovitiji” crkveni red, što potvrđuje i vrlo štura dokumentacija koju o njima posjedujemo za sva tri spomenuta mjesta. Oni su se, kao i ostali prosjački redovnici, po pravilu nastanjivali u gradovima i trgovištima, a to je obrazac u koji se Velika dobro uklapa.

Tako se može zaključiti da su u srednjovjekovnoj Velikoj, osim župne crkve Blažene Djevice Marije (i jedne s njom na neki način povezane kapele: v. pod 1460), postojali i samostan i crkva augustinskih pustinjaka. Taj se samostan svakako ugasio u doba turskih osvajanja, a oko pola stoljeća kasnije njegove je zgrade, očito donekle očuvane zajedno s pripadajućim posjedima, za sebe zatražila i od turskih vlasti dobila bosanska franjevačka provincija. Papino dopuštenje 1575. svakako je uslijedilo tek poslije uspješnih pregovora s turskim vlastima. Sve to podrazumijeva općenit višedesetljetni prekid kontinuiteta redovničkog življenja u Slavoniji na prijelomu predturskog i turskog doba. Stoga je neosnovana i Buturčeva pretpostavka o preseljenju požeških franjevaca u Veliku (“daleko od gradske vreve i turskih zuluma”), koju je Cvekan s pravom odbacio. (Wadding, *Annales Minorum*, sv. 21: 502-3; Buturac, *Katolička crkva*, 30-32, 65; Cvekan, *Velika*, 24-31, 110-114)

1592-3. Bosanski biskup Franjo Baličević (1588-1615) piše 1600. papi Klementu VIII (1592-1605) da se u prvoj godini papina pontifikata, dakle 1592-3, nalazio kao vizitator u Slavoniji, odnosno “u pokrajini Požega” (*nella provincia Possega*); tako naime Baličević zove zemlju među Dravom i Savom, očito u vezi s činjenicom da je ondje u sklopu turskog upravnog sustava središnji i najveći prostor zauzimao sandžak Požega. Tom prigodom biskup je pohodio i “gradić Veliku”, za koji piše da zajedno s okolnim selima ima svega 300 katoličkih kuća, odnosno 1000 duša, a ostalo su Turci. Tamošnji franjevački samostan i njegova crkva posvećena sv. Augustinu dobro su opremeljeni za bogoslužje i u njima je ukupno sedam franjevaca. To je najstarija poznata potvrda o stvarnom i djelatnom postojanju franjevačkog samostana u Velikoj. (Dević i Martinović, *Đakovačka i srijemska biskupija*, sv. 1: 356)

17-18. st. Malo detaljniji opis Velike ostavio je barski nadbiskup Petar Masarechi u izvješću o vizitaciji koju je obavio 1623-4. On je iz Našica stigao u “lijep i ugodan požeški kraj” kako bi se susreo sa skradinskim biskupom Antunom Matićem Požežaninom. Našao ga je teško bolesna u samostanu u Velikoj, “koji se nalazi između nekih brda prekrasna izgleda, koja su svojim vrlo ugodnim i ubavim dolinama omogućila onim davnim kršćanima da sagrade veličanstven samostan s crkvom posvećenom sv. Augustinu”. U samostanu je tada bilo 10 fratara, od kojih je jedan predavao mlađima “logiku”. Kasnije je broj franjevaca u veličkom samostanu, kao i broj učenika u njihovoj školi, višestruko porastao, pa je Velika tijekom 17. st. bila glavno katoličko odgojno središte u turskoj Slavoniji. Tu su često boravili biskupi čije su se jurisdikcije nalazile pod turskom vlašću. 1644. tu je sahranjen

bosanski biskup Toma Mrnavić, a kasnije i dva beogradska biskupa. (Draganović, "Izvjješće", 40-41; Buturac, *Katolička crkva*, 30-32)

Među dramatičnije trenutke u povijesti samostana spada 1638, kada su u nj upali i opljačkali ga pravoslavni Srbi koji su tražili načina da se osvete za smrt svojeg vladike Evrema (Jefrema) iz Popova u Hercegovini, kojeg su nešto ranije ubili požeški katolici kada im je on pokušao nametnuti porez svoje crkve i podvrgnuti ih carigradskom patrijarhu. O tome je Kongregaciji za širenje vjere 1639. iz Sarajeva pisao fra Jeronim Lučić, apostolski vikar Bosanske biskupije. On je iste 1638. u sklopu vizitacije svojih područja u Bosni i Slavoniji pohodio i Veliku, "gdje Mala Braća imaju velik konvent i prostranu kamenu crkvu posvećenu sv. Augustinu". Tada je u samostanu živjelo 35 franjevac. (Draganović, "Biskup fra Jeronim", 78-84, 90; Jačov, *Spisi Kongregacije*, 383-9, br. 241; Buturac, *Katolička crkva*, 193-6)

U drugoj polovici 17. st. samostan je postao važan oslonac crkvene politike zagrebačkih biskupa, čijim su vikarima za tursku Slavoniju bili velički franjevci Petar Nikolić i Luka Ibrišimović. Nikolić je 1660. u svojoj misijskoj vizitaciji zabilježio da se "između Save i Drave pod turskom vlašću" nalaze dva franjevačka samostana, onaj sv. Augustina u Velikoj i onaj sv. Antuna u Našicama. Velički samostan vodi neposrednu brigu o vjerničkoj pastvi u 5-6 okolnih sela. Osim samostana, u Velikoj se nalaze još dvije crkve: "jedna ispod utvrde, koja stoji napuštena, a druga isto tako u polju, gdje se na blagdan sv. Marka slavi i bude procesija, kada se tu okupi mnoštvo Kristovih vjernih. Ona nosi naslov sv. Marka, a druga sv. Pavla." I izvješće bosanskog biskupa fra Nikole Olovčića iz 1675. spominje franjevački samostan sv. Augustina u Velikoj, koji skrbi o više župa u široj okolici, među kojima je osobito ugledna župa Svetog Duha u Požegi, uz čiju crkvu djeluje i škola za katoličku mladež. (Barlè, "Popis župa", 163-5; Jelenić, "Spomenici", 144-7)

U *Opisu Provincije Bosne Srebrene* koji je 1679. sastavio Franjo Varadinac, jedan je kraći odjeljak posvećen veličkom samostanu: "Na četiri milje od Požege nalazi se konvent sv. Augustina, koji su nekoć nastanjivala braća sv. Augustina, a sada su u njemu franjevci, kojih je 80 na broju, hoću reći zajedno s pastirima [tj. župnicima]; taj i onaj drugi [misli se na našički] samostan udaljeni su jedan od drugoga dan puta; nalaze se u Kraljevini Ugarskoj, na području koje Požega drži pod sobom. U tom konventu vrlo često boravi beogradski biskup." U tom je prikazu pažnje vrijedna izričita tvrdnja da je samostan u Velikoj nekoć pripadao augustincima, premda se ne može znati kako je autor došao do toga ispravnog mišljenja. (*Descriptio provinciae*, 12-13)

U posljednjim borbama s Turcima 1690. samostan je stradao i navodno bio zapaljen, ali je ubrzo obnovljen, tako da je u habsburškom popisu iz 1698. u Velikoj zabilježen "lijep samostan sv. Augustina kojeg posjeduju bosanski fratri"; a osim njega ponovno, kao i kod Nikolića, "ruševine drugih dviju crkava, sv. Pavla i sv. Marka". Popis iz 1702. malo je opširniji: "Zatim jedan

samostan ili konvent časnih otaca franjevacu, s uza nj stojećom crkvom sv. Augustina. Osim toga, izvan sela prema jugu druga crkva, sv. Marka, posve razrušena. Zatim još i treća crkva, sv. Pavla, ne zna se ipak je li Pavla Apostola ili Pustinjaka, koja je također posve razrušena.” I potomje dvije, danas nestale, crkve očito su potjecale iz predturskog doba, iako u srednjovjekovnim vrelima ne nalazimo spomenute titulare. Na mjestu crkve sv. Marka podignuta je u 18. st. barokna kapela; spominje je, kao drvenu kapelu nad ruševinama stare zidane crkve, i vizitacijsko izvješće franjevca Josipa Mihića iz 1733. Oko nje je groblje, koje je ondje možda bilo i u tursko doba, pa i ranije. Stoga je vrijedna razmatranja mogućnost da upravo ta crkva/kapela svojim položajem odgovara srednjovjekovnoj župnoj crkvi Blažene Djevice Marije. (Smičiklas, *Dvjestogodišnjica*, 142-3; Mažuran, *Popis naselja*, 375; Mihić, “Neke crkve”, 40)

Samostan u Velikoj franjevci su morali napustiti potkraj 18. st., a zgrade su mu gotovo u cijelosti porušene i uklonjene 1920-4. Crkva je sačuvana i tvori zanimljiv longitudinalan spoj srednjovjekovnog dijela s kasnijim dogradnjama. Ima neobično dvostruko svetište, u kojem se na veće (5,2 × 6 m) na istoj uzdužnoj osi nastavlja manje (4 × 4,8 m). Na osnovi arheoloških nalaza iz 1977, to se dvojno svetište tumači kao ostatak lađe srednjovjekovne crkve s pripadajućim malim svetištem. Veći dio stare crkvene lađe, u dužini oko 7,5 m, uklonjen je u 18. st. kada je dograđena današnja velika lađa (32 × 7,5 m, računajući predvorje pod “korom”). Otud se može izračunati da je srednjovjekovna crkva izvorno imala lađu dimenzija 12,7 × 6 m, i uz nju spomenuto svetište 4 × 4,8 m. Ta razmjerno mala crkva bila bi, prema D. Vukičević-Samaržiji, po svojoj izvornoj funkciji “kapela”, čije dimenzije i tipologija “odlučno negiraju” pomisao da je građena za augustince ili franjevce. Budući da se rečena znanstvenica pritom poziva i na povijesne i diplomatičke dokumente, treba reći da ti argumenti ipak prije govore u prilog mišljenju kako ovdje *jest* posrijedi izvorno samostanska crkva, pa tako i pitanje njezine tipologije zaslužuje da se još jednom pažljivo razmotri. (Cvekan, *Velika*, 31-52, 67-71, 81-100, 142-50; Vukičević-Samaržija, *Sakralna*, 151-2)

Kaptol: zborni kaptol sv. Petra u Požegi

Položaj. Utvrđeni građevinski sklop srednjovjekovnog požeškog Kaptola sv. Petra, odnosno danas njegovi razmjerno dobro očuvani ostaci, nalaze se u podnožju Papuka oko 12 km sjeverno od središta grada Požege, u selu koje se u novom vijeku, upravo prema toj srednjovjekovnoj crkvenoj ustanovi, zove Kaptol. Kamena utvrda zauzima plosnat vrh blage uzvišice zapadno od potoka Bistra, koji kroz selo teče u dva rukavca smjerom sjeverjug (nizvodno od Kaptola Bistra se u novije vrijeme zove Kaptolka). Tlocrt vanjskih zidova Kaptola je nepravilan šesterokut s četiri oštija ugla, na kojima se nalaze okrugle kule ili polukule, i dva tuplja ugla okrenuta prema zapadu i istoku. Ulaz u utvrdu je na južnoj strani. Sastojao se od četvrtaste ulaz-

ne kule s vratima i dizivim mostom preko jarka koji je okruživao cijelu utvrdu. Izvorne dimenzije utvrde su oko 50 m (istok-zapad) × oko 40 m (sjever-jug). Unutar tog prostora nalazila se – kao *ecclesia incastellata* – kaptolska crkva sv. Petra, kanoničke stambene zgrade i središnje dvorište. Budući da broj kanonika u zbornom kaptolu u pravilu nije prelazio 12, Kaptol je bio dovoljno prostran za zajednički i manje-više samostanski način života svojih članova. Velik broj svećenika koji su obavljali bogoslužje u kaptolskoj crkvi iziskivao je da u njoj, osim glavnog, bude i više pokrajnjih oltara; iz vrela su poznati oltari sv. Nikole, sv. Mihaela Arkandela, sv. Urbana Pape, a prema Buturcu postojali su i oni sv. Ladislava, sv. Jelene i Svih Svetih. Na mjestu srednjovjekovne kaptolske crkve uz zapadni bedem, zasad nepoznatih dimenzija, sagrađena je u 18. st. svakako znatno veća crkva sv. Jurja (kasnije pretvorena u skladište). Pri njezinoj gradnji srušen je veći dio zapadnih zidina kaptolske utvrde. Istodobno je izvan utvrde u selu podignuta nova župna crkva sv. Petra i Pavla.

(Literatura: Csánki, *Magyarország*, 2: 423; Kempf, “Prilozi”; Kempf, *Požega*, 101-110; Kempf, *Iz Požeške*, 114-8; Békefi, *A káptalani iskolák*, 215-6; Szabo, *Sredovječni gradovi*, 119; Balić, “Pregled dvoraca”, 22; Horvat i Mirnik, “Graditeljstvo”, 125-8; *Požeški leksikon*, 116; Degmedžić, “Podrijetlo”; Gulin, “Srednjovjekovni”; Gulin, *Hrvatska*, 148-160; Gulin, *Hrvatski*, 107-148; Buturac, *Pisani spomenici*, 26-29; Đurić i Feletar, *Stari gradovi*, 152-4; KMTL, 553, s.v. Pozsega-Szentpéter; Koszta, “A pozs. kápt. hiteleshelyi”; Šćitaroci, *Dvorci*, 184-7; HTZ sv. 6: 222 i karta Sekcija 28; *Veliki atlas Hrvatske*, karte 73 i 74.)

Ime. U brojnim listinama koje je izdao kao “vjerodostojno mjesto”, požeški zborni kaptol sebe je uvijek nazivao *Capitulum ecclesie beati Petri de Posega*, tj. “Kaptol crkve svetoga Petra u Požegi”. Toponim *Požega* tu, dakako, ima široko srednjovjekovno značenje (Požeška kotlina). Na mađarskom se jeziku Kaptol i naselje koje se oblikovalo oko njega zvalo Pozsegazentpéter ‘Požeški Sveti Petar’; prvi zapis je, prema Csánkiju, iz 1478: *Posegazenthpether*. To je tipična mađarska toponimska tvorba kojoj su analogne npr. Nekcseszentmárton (‘Našički Sveti Martin’, danas Martin), Szávaszentdemeter (‘Savski Sveti Dimitrije’, danas Srijemska Mitrovica) ili Gotószentgyörgy (‘Kutjevački Sveti Juraj’, danas Kula). U svakodnevnom govoru spomenuto se ime bez sumnje skraćivalo u Szentpéter, čemu vjerojatno odgovara hrvatski oblik Petrovci. Potonje je doista zabilježeno u turskim popisima iz 16. st. kao ime mezre (pustoseline) pokraj ili u sklopu trgovišta Kaptola. Ipak, veza nije do kraja jasna jer se upravo tada, u 16. st., za trgovište oko kaptolske utvrde i za samu utvrdu pojavljuje ime Kaptol. Može se pretpostaviti da se prvobitna distinkcija imena Kaptol (= crkvena ustanova, a pod Turcima samo utvrda) i imena Szentpéter/Petrovci (= naselje oko Kaptola) izgubila kada se prvo proširilo i na naselje, potisnuvši njegovo starije ime.

Kronološki pregled

Potkraj 12. st. Prema L. Koszti, dosad najtemeljijem istraživaču povijesti srednjovjekovnog požeškog kaptola, ta je crkvena ustanova osnovana vjerojatno u drugoj polovici 12. st, a najvjerojatniji njezin osnivač bio bi pečuški biskup Kalan od roda Bár-Kalán (biskup 1186-1218). Kalan je 1193-4, u doba kralja Bele III, bio i hrvatsko-dalmatinski "gubernator" ili namjesnik. (Koszta, "A pozs. kápt. hiteleshelyi", 3; Koszta, "Članovi", 66-76; KMTL, 553)

1217. U listini pečuškoga stolnog kaptola spominje se požeški prepošt Tiburcije (*Tyburcius*) kao jedan od svjedoka kod kupoprodaje neke zemlje u Šomodskoj županiji. Tiburcije je naveden odmah poslije samog biskupa Kalana i pečuškog prepošta, a za njim slijede ostali pečuški kaptolski dostojanstvenici i arhiđakoni (između ostalih i vukovski i markijski). To je, inače, najstarija sačuvana listina pečuškoga stolnog kaptola. (Wenzel, *Codex diplomaticus*, sv. 11: 153-4, br. 98; Koszta, "A pozs. kápt. hiteleshelyi", 3; Koszta, "Članovi", 65-66, 77)

Kasnija vrela potvrđuju da je požeškim prepoštima ujedno pripadala i čast požeških arhiđakona. Požeški arhiđakoniat je bio jedan od četiriju arhiđakonata Pečuške biskupije koji su se prostirali južno od Drave (ostali su Vukovski, Markijski i Osuvački).

1221-1229. Najstarija sačuvana listina koju je izdao požeški kaptol (sada u Mađarskom državnom arhivu u Budimpešti, Dl. 31052) svjedoči o kupoprodaji zemlje *Oriha draga* između nekog komesa Mihaela i više prodavatelja. Na kraju listine spominju su kao članovi kaptola kantor Sempiterno, dekan Toma i kustos Lovro. Povelja je dosta oštećena pa joj posljednja znamenka u godini datacije nije čitljiva; prema T. Smičiklasu, možda glasi *primo*, tj. "prve". (*Hazai okmánytár* 8: 17-18, br. 10 = Smičiklas, *Codex diplomaticus*, sv. 3: 206-7, br. 180).

L. Koszta drži da rukopisna i stilska obilježja te listine pokazuju da izdavanje javnih povelja tada još uvijek nije bila redovita djelatnost požeškog kaptola. Ona se jače razvila tek počevši od sredine 13. st. Tako se iz 1250. sačuvala jedna kaptolska listina, a još dvije listine iz te godine spominju se u kraljevskim poveljama. Ukupno se zna za 41 listinu koju je požeški kaptol izdao tijekom vladavine Arpadovića (do 1300). Sve osim najranije spadaju u razdoblje 1250-1300. Od toga se 31 sačuvala cjelovitim tekstom, u izvorniku ili kasnijem prijepisu, a 10 ih je poznato samo preko spominjanja u dokumentima poteklim od drugih ustanova. Usporedbe radi, možemo dodati da je u istom razdoblju, do 1300, pečuški stolni kaptol izdao ukupno 132 listine za koje znamo neposredno ili posredno, a da je od tog broja čak 28 listina bilo izdano u prvoj polovici 13. st.

Najveći dio poznatih listina požeškog kaptola iz 13. st. odnosio se na pravne poslove unutar Požeške županije. Samo tri se tiču poslova izvan nje

(dvije se odnose na posjede u Vukovskoj županiji, a jedna u Virovitičkoj). Od sredstava ovjere koristio se, za sve vrste dokumenata, veliki kaptolski pečat s likom sv. Petra i uz to, do kraja 13. st., hirograf. Pisalo se isključivo na pergameni. Isprva je o izdavanju isprava vjerojatno brinuo kanonik kustos, a tek potkraj 13. st. pojavljuje se kanonik lektor kao za to stručnija osoba. (Od prvoga zabilježenog lektora, Teofila, do kraja 14. stoljeća u poznatim se izvorima spominje ukupno deset požeških lektora.) S protokom vremena kaptolske su listine bivale sve učestalije. To je u prvom redu odražavalo sve veću potražnju za pisanim svjedočanstvima pravnih odnosa i sve intenzivniji rad kaptola na tom planu. Tako je, prema L. Koszti, tijekom prve polovice 14. st. (od 1301. do 1350), požeški kaptol izdao čak 74 danas posredno ili neposredno poznate listine. Istodobno se proširio i njegov prostorni djelokrug: gotovo jednak broj dokumentiranih poslova tiče se osoba i posjeda u Požeškoj županiji kao i onih izvan nje (uglavnom u Križevačkoj županiji). Taj je proces doveo i do potpune specijalizacije izrade listina i brige o njima pa se tako 1335. prvi puta spominje kaptolski notar. (Békefi, *A káptalani iskolák*, 215; Koszta, "A pozs. kápt. hiteleshelyi"; Koszta, *A pécsi*, 183-197)

Iz rečenog je razvidno da bi već i samo prikaz djelovanja požeškog kaptola kao "vjerodostojnog mjesta" iziskivao opširnu studiju. Stoga se ovdje neće nabrajati sve sačuvane i poznate listine koje je kaptol izdao tijekom svog višestoljetnog postojanja, nego će se samo istaknuti pojedini krupniji i zanimljiviji podaci iz njegove povijesti. Također se ovdje neće evidentirati sva javljanja pojedinih članova kaptola što ih šturo ili uzgredice bilježe raznovrsni izvori, kako je to za razdoblje do sredine 14. stoljeća u svojim radovima učinio L. Koszta.

1264-86. Kao prepošt požeškog Kaptola sv. Petra javlja se Urbacije (u izvorima *Urbacius*, *Orbatius*, *Wrbazius*, *Urbaxius*). Urbacije pripada starijem naraštaju poznate međurječne obitelji Horvati. Točnije je, zapravo, u njegovu slučaju rabiti staro ime toga roda, Banča ili Báncsa (*de Banča*), jer se ono mlađe i poznatije prvi put javlja kao pridjevak upravo u Urbacijevu naraštaju. Urbacijev otac Petar bio je brat kardinala i ostrogonskog nadbiskupa Stjepana (umro 1266). Urbacijev brat Toma, zvan Aranyas, bio je izravni predak onoj trojici braće Horvata koji su se potkraj 14. stoljeća pobunili protiv budimskog dvora i time prouzročili zatvor svog roda. Napokon, Urbacijev brat Stjepan Vincentov (umro 1278) bio je kaločki nadbiskup. Urbacije je imao istoimena starijeg rodaka, koji se kao "komes" spominje u prvoj polovici 13. stoljeća i po kojem je vjerojatno dobio ime jedan od starih obiteljskih posjeda, Orbász (danas Vrbas) u Bačkoj županiji.

Urbacije je istodobno bio najraniji poznati student s područja današnje Slavonije i uopće jedan od prvih hrvatsko-ugarskih studenata na europskim sveučilištima. Studirao je u Padovi i Bologni. U Padovi se spominje 1264, a u Bologni 1268-1270. godine, i to kao jedan od "uglednih studenata" (*scholares illustres*). Sveučilišne isprave redovito navode da je on "nećak gospo-

dina kardinala Palestrine” (*nepos domini cardinalis Pellestrini*), tj. ostrogonskog nadbiskupa Stjepana. Ista rodbinska oznaka susreće se i u dva pisma što ih je Urbaciju (*dilecto filio Orbatio, preposito ecclesie de Posega...*) uputio papa Urban IV dne 18. ožujka i 12. travnja 1264. Tu je Urbacije također oslovljen kao *nepos venerabilis fratris nostri [Stephani] episcopi Praenestrini*. (Riječ je o biskupiji Palestrina u sredinjoj Italiji.) U prvom pismu, na intervenciju spomenutog biskupa, papa podjeljuje Urbaciju čast kanonika padovanskog kaptola i rezervira za nj jednu tamošnju prebendu. U drugom pismu, opet na nastojanje palestrinskog biskupa, “tvoga strica” (*contemplatione... episcopi Prenestini, patru tui*), papa dodjeljuje Urbaciju dvije župe u “gradu Ostrogonu i u njegovoj biskupiji”. U jednom ugarskom dokumentu iz 1280. opisan je kao “Urbacije, prepošt sv. Petra [prvaka] apostolskog u Požegi, kraljev kancelar, doktor prava, padovanski kanonik, sustolnik gospodina pape” (*Wrbazius prepositus s. Petri [principis] apostolorum de Posega, cancellarius regius, legis doctor, canonicus Paduanus, domini papae commensalis*). Posljednji put se u izvorima Urbacije spominje 1286. (Andrić, “Studenti”, 121-3; Koszta, “Članovi”, 77-78; za podatak o mjestu Vrbas, Györfy, *Az Árpád-kori Magyarország*, sv. 1: 228-9)

27. rujna 1268. Požeški kanonik Dimitrije (*Demetrius de Ungaria, canonicus ecclesiae Sancti Petri de Posega*) sklapa u Bologni ugovor s Arduinom de Regio prema kojem će mu ovaj uz utvrđenu naknadu prepisati i opremiti glosama pravni zbornik *Decretales*. Sudeći po tom, i Dimitrije je u Bologni studirao crkveno pravo. (Veress, *Matricula et acta*, 7; Koszta, “Članovi”, 79)

1288-92. Lovro, prepošt požeškog kaptola, javlja se 1288. kao vicekancelar kraljice Elizabete Kumanke i sastavljač jedne njezine povelje. Prepošt je bio još i 1292. kada je kaptol darovao neku zemlju plemiću Zahu i kanoniku Petru, sinovima Farkaševim. (Buturac, *Pisani spomenici*, 145, br. 51; 148, br. 54; Koszta, “Članovi”, 79-80)

23. studenog 1305. Kaptol izdaje prijepis svoje listine iz 1256. u vezi s posjedom Ruševa tamošnjim plemićima, sinovima Zagrabovim. Oni su svoj primjerak izvorne listine izgubili u požaru franjevačke crkve sv. Dimitrija u Požegi, u čijoj su ga sakristiji dali čuvati. Kaptolski lektor Dimitrije uvodno napominje: “ušli smo u našu sobu te otvorivši naše škrinje iliti kovčege, u kojima se čuvaju povelje ili povlastice svih plemića i mnogih drugih, našli smo tu njihovu povlasticu s našim starim pečatom...” (Smičiklas, *Codex diplomaticus*, sv. 8: 111-2, br. 100)

1311. Iz te je godine sačuvana kaptolska listina o diobi roda Aba (Našički) koju zbog pojedinosti njezina sadržaja valja držati neautentičnom. Izdao ju je “magister Teofil zvan Dječak, lektor naše crkve” (*magister Theophilus dictus Puer lector ecclesie nostre*). Buturac je te podatke protumačio drukčije: “ispravu o diobi sastavio je kanonik magister Teofil, učitelj

dječačke kaptolske škole ('Puer lector ecclesie nostre)'). Takvo je tumačenje Buturac ugradio i u svoje kratke preglede povijesti srednjovjekovnog kaptola: "Sigurno se zna da je između g. 1300-1311. postojala u Požeškom kaptolu kaptolska škola, a vjerojatno i prije i kasnije. Učitelj je te škole bio magister Teofil, kanonik, koji se inače zove 'puerlector ecclesie nostre' (učitelj dječaka naše, tj. zborne kaptolske crkve)." (Smičiklas, *Codex diplomaticus*, sv. 8: 301-4, br. 251; Buturac, "Povijest Kaptola", 32; Buturac, *Pisani spomenici*, 28 i 158, br. 72)

Sve je to, ipak, samo nesporazum. L. Koszta je u listinama požeškog kaptola evidentirao četiri spomena tog lektora Teofila: 1299, 1300, 1301. i neautentični 1311. Iz nekoliko je vrela poznato da je Teofil već 1301. postao glavni notar zagrebačkog biskupa Mihaela od roda Bő (1296-1303), a da je od 1304. bio prepošt ostrogonskog prvostolnog kaptola, kamo je prešao kada je biskup Mihael izabran za ostrogonskog nadbiskupa. Teofil se na potonjoj službi spominje sve do 1335. Kao ostrogonski prepošt samo se u nekoliko prvih navrata javlja sa svojim starim nadimkom "Dječak" ili "Dijete" (*dictus Puer*); kasnije je uvijek samo Teofil. Otud se mogu izvesti dva zaključka od važnosti za povijest požeškog kaptola. Teofil je u tom kaptolu radio kao lektor samo do 1301, a ni tada nije ondje vodio nikakvu školu. Postojanje te škole tek je rezultat netočnog razumijevanja latinske sintagme koja ga imenuje i opisuje njegovu službu. (Kristó, *Anjou-kori oklevéltár*, sv. 1: 56-8, br. 34 i 38; 169, br. 292; 179-80, br. 313-4; 286-7, br. 574; 320, br. 657; Koszta, "A pozs. kápt. hiteleshelyi", 39-40; Koszta, "Članovi", 80)

U literaturi se s prepoštom Teofilom u vezu dovodi jedan kodeks s početka 14. stoljeća koji sadrži prijepis zbornika *Summa dictaminis* autora Rikarda de Pofis (sada se čuva u bečkoj Nacionalnoj knjižnici). (*Kódexek*, 100-1)

Studen 1330. Požeški prepošt Mihael (*Michael prepositus de Posoga*), kao sudionik ratnog pohoda kralja Karla Roberta Anžuvina protiv vlaškog kneza Basaraba I, poginuo je u bitci kod Posade u južnim Karpatima, u kojoj je ugarska vojska bila teško poražena. Podatak o tome donosi ugarski kroničar toga doba. (*Scriptores rerum Hungaricarum*, sv. 1: 499; Koszta, "Članovi", 81)

10. siječnja 1331. Papa Ivan XXII nalaže panonhalmskom opatu i četvorici ugarskih prepošta da istraže spor između pečuškog biskupa i požeškog prepošta te donesu odgovarajuću presudu. Radilo se o tužbi požeškog prepošta (ne navodi mu se ime) da su pečuški biskupi, počevši još od Joba od roda Záh (biskup 1252-80), lišili požeške prepošte prava dodjele kanoničkih mjesta i prebendi u požeškom kaptolu i to pravo prisvojili za sebe, što je protivno "starom i potvrđenom i dotad mirno obdržavanom običaju". Nije poznata presuda koju su izrekli spomenuti povjerenici. (Smičiklas, *Codex diplomaticus*, sv. 9: 543-4, br. 440; usp. Buturac, *Pisani spomenici*, 26)

1332-5. U računima izvanredne papinske desetine, koja se u Ugarskoj i Slavoniji skupljala 1332-1337, navode se mnogi članovi požeškog kaptola koji su uplatili znatne priloge. Tako su u prvoj godini prikupljanja upisani: kustos Martin (platio 5 pensa), kantor Petar (platio marku i pol), lektor Petar (marku "manje dva groša"); zatim kanonici Nikola (pola marke), *Decinarius* (pola marke), *Erdre* (20 groša i 10 banovaca), Juraj (pola marke), Dimitrije (pola marke) i Stjepan, koji je inače svećenik u crkvi sv. Stjepana u Erdutu (3 fertona). Pomiješani s njima navedeni su još neki svećenici koji bi mogli biti u vezi s kaptolom: Ivan, "svećenik crkve sv. Petra u Požegi" (platio 12 denara) i Nikola zvani *Soclos*, "svećenik u Požegi" (platio pola marke). Naročito je zanimljiv Bartol "iz sela Svetog Petra u Požegi i crkve sv. Ivana" (platio 30 banovaca): je li tu riječ o selu uz Kaptol i o (župnoj) crkvi u njemu?

U zapisima iz 1333. navode se "kanonici u Požegi" ovim redom: Nikola "zvani *Turugus*" (= *Soclos* u prvom navratu?), koji je platio 84 banovca; *Endus* (100 banovaca); kustos Martin (50 groša); kantor Petar (51 groš i 7 pensa); *Decinarius* (100 banovaca); Dimitrije (2 pensa); i Nikola *Ystennete* (pola marke). Nešto kasnije iste godine ubilježene su još neke uplate u Požeškom arhidakonatu i među njima na prvom mjestu: "magister Nikola zvani *Pyzar* iz crkve sv. Petra u Požegi", koji je platio "28 groša i 3 groša".

Na blagdan sv. Andrije Apostola (30. studenoga) 1333. upisana je napokon i uplata požeškog prepošta Andrije u iznosu od 4 marke. Ona se nalazi na početku niza bilježaka o uplatama pečuških kanonika i ostalih svećenika biskupskog grada Pečuha. To u tekstu nije posve jasno naznačeno i razlučeno, pa može zavesti u zabludu da se i tu radi o požeškom svećenstvu. Takvu je pogrešku počinio J. Buturac, koji je k tome neispravno zbrajao imena požeških kanonika, tako da je naposljetku došao do nesumnjivo pretjerane brojke od 29 kanonika u kaptolu u to doba.

Sljedeće i posljednje uplate u Požeškom arhidakonatu upisane su tek u "četvrtoj godini" kolekti, dakle 1335. Od kaptolskih dostojanstvenika navedeni su najprije kantor Petar (platio 4 pensa) i notar Nikola (16 groša) te malo niže kanonici Andrija (15 groša) i Juraj (15 groša). Očito su kaptolski članovi i između njih navedeni "magistri" Nikola *Torkus* (13 groša) i Nikola *Istenuete* (14 groša), a vjerojatno i Luka "iz Požege" (10 groša) i Dimitrije, "subkolektor u Požegi", koji je za tri protekle kolekte platio 14 pensa i 20 banovaca.

Na temelju tih podataka može se sklopiti dosta sadržajna slika o kaptolu u to doba. Uz prepošta Andriju, kustosa Martina, kantora Petra i lektora Petra, osobito je zanimljivo javljanje 1335. kaptolskog notara ili bilježnika Nikole (*magister Nicolaus notarius*), koji je zasigurno istovjetan onom "Nikoli zvanom *Pyzar*" (tj. Pisar!) iz 1333. Tu dakle imamo potvrdu da se nositelj upravo uvedene službe u kaptolu zvao na hrvatskom jeziku onako kako bi se mogao zvati i danas, "pisar". (*Rationes collectorum*, 240, 268, 272, 282, 315. Usp. Buturac, "Povijest Kaptola", 32-33; Koszta, "Članovi", 81-83)

1341-52. U tom je razdoblju službu požeškog prepošta vršio Andrija Benediktov, poznat iz mnogih tadašnjih vrela, između ostalog i kao patron benediktinske opatije Rudine. Na mjesto prepošta došao je zamijenivši se s nekim svojim imenjacom Andrijom zvanim Olvir, kojem je prepustio svoju dotadašnju službu arhidakona Tolne. No, kako je potonji Andrija Olvir i poslije zamjene za sebe zadržao požešku prepoštiju, morao se Andrija Benediktov obratiti za pomoć papi Benediktu XII. Papa je 16. travnja 1341. zamolio kralja Karla Roberta neka Andriji omogući prelazak na čelo požeškog kaptola. (Smičiklas, *Codex diplomaticus*, sv. 10: 612-4, br. 432; Koszta, "Članovi", 83-84)

26. veljače 1352. Avinjonski papa Inocent VI odobrava molbu pečušskog biskupa Nikole da potvrdi postavljanje biskupovog kapelana Petra *de Montilio* (tj. vjerojatno iz Montélimara na Rhôneu u južnoj Francuskoj) na službu požeškog prepošta, pošto je dotadašnji prepošt Andrija umro. Francuz Petar bio je poslije toga više godina požeški prepošt. Kao takav se spominje 17. prosinca 1359, kada je skupa s vukovskim arhidakonom Ivanom pohodio Svetu Stolicu u ime biskupa Nikole. (Smičiklas, *Codex diplomaticus*, sv. 12: 80, br. 55; Koller, *Historia*, sv. 3: 59-60; Buturac, *Pisani spomenici*, 196, br. 132 i 136; *Camera apostolica*, sv. 2: 696, br. 1247; Koszta, "Članovi", 86)

23. listopada 1353. U kaptolskom izvješću upućenom hrvatskom hercegu Stjepanu Anžuvincu, kao kaptolov povjerenik u pravnom poslu spominje se magister Nikola, kaptolski "skolastik" (*magister Nicolaus scolasticus dicte ecclesie nostre*). Termin *sc(h)olasticus* može označavati različite stvari, ali je ovdje najvjerojatnije riječ o predstojniku ili voditelju kaptolske škole. To bi bio najraniji poznati spomen takve službe u kaptolu. Njegovo postojanje svjedoči da je i požeški kaptol posjedovao školu za odgoj kleričkih kandidata. (Smičiklas, *Codex diplomaticus*, sv. 12: 209-210, br. 154; Békefi, *A káptalani iskolák*, 216; Koszta, "Članovi", 86; Blaise, *Lexicon*, 827)

16. siječnja 1360. Lektor požeškog kaptola Petar pohodio je Svetu Stolicu kao "prokurator" ili zastupnik bosanskog (đakovačkog) biskupa Petra. (*Camera apostolica*, sv. 1: 160, br. 260)

1360-1. Kantor požeškog kaptola Matija, kao zastupnik vespremskog biskupa Ladislava (od Zsámboka), plaćao je u više obroka pristojbu Svetoj Stolicu za njegovo imenovanje. (*Camera apostolica*, sv. 1: 162-3, br. 267-8; 165-7, br. 273 i 275; sv. 2: 335-6, br. 556-7)

17. studenoga 1391. Gomilanje crkvenih časti (i njima pripadajućih prihoda) u rukama pojedinih klerika nije bila rijetkost ni na našem području. Tako se npr. u dopisu pape Bonifacija IX čanadskom biskupu prikazuje zanimljiv slučaj Jurja Blaževog zvanog Solanna, koji je bio kanonik požeškog kaptola i ondje imao prebendu i upravljao oltarom sv. Nikole, a uz to je bio župnik crkve Blažene Djevice *de Swar* (= vjerojatno Óvár ili *Stari Grad, trgovište s kaštelom na mjestu današnjeg Brodskog Varoša). Povrh toga, Juraj

se sporio i oko kanoničkog mjesta u đakovačkom stolnom kaptolu. Napokon, što je bio i povod papinom pismu, Juraj je pokrenuo tužbu protiv čanadskog prepošta Jakoba da je nasilnik i bludnik, na temelju čega je papa naredio istragu i sučeljavanje tužitelja i tuženika, pa ako se tužba pokaže istinitom, čanadska prepoštija, s godišnjim prihodom od 160 zlatnih florena, treba također biti predana Jurju. (*Bullae Bonifacii IX*, sv. 1: 173-4, br. 199)

12. svibnja 1393. Pošto je neki Nikola zvani Ferkel, kanonik požeškog kaptola, postao redovnik pavlin i stupio u pavlinski samostan u Gariću, njegovo je kanoničko mjesto i prebendu (s godišnjim prihodom od 30 zlatnih florena) bespravno prisvojio klerik Valentin Hudaynha. Papa Bonifacije je, međutim, te službe i prihode dodijelio Šimunu Fabijanovom iz Zagrebačke biskupije, zadužujući za provedbu odluke kutjevačkog opata te prepošta i "skolastika" požeškog kaptola. Požeški kaptolski "skolastici" spominju se već ranije 1353. i u jednoj papinskoj dodjeli crkvenog beneficija iz 1389. Inače su u papinskim dodjelama beneficija iz požeškog kaptola obično kao izvršitelji sudjelovali prepošt i lektor. Moguće je da je skolastik ovdje zapravo istovjetan lektoru, ali i da su posrijedi dvije odijeljene funkcije koje su obavljale različite osobe. Poznati su primjeri za oba slučaja; kad se radilo o odvojenim službama, skolastik se nazivao i sublektor. U svakom slučaju, *skolastik* u pravom smislu jest predstojnik ili voditelj škole u kaptolu. (*Bullae Bonifacii IX*, sv. 1: 26-27, br. 23; 217, br. 144; Békefi, *A káptalani iskolák*, 216; usp. Bartal, *Glossarium*, 596, s. v. *scholasticus*)

1395. Spominje se požeški prepošt Rogerije *de Cauriis* ili *de Canaziis*, stranac kao i prije spomenuti Petar iz Montélimara. On je 12. siječnja zajedno s budimskim prepoštom platio Svetoj Stolici pristojbu u ime zagrebačkog biskupa Ivana Sepeškog. 18. siječnja Rogeriju je kao svome "referendaru" ili izvjestitelju pisao papa Bonifacije dopuštajući mu da prima prihode od požeške prepoštije bez obzira na druge beneficije koje uživa i na poslove koje obavlja u službi Svete Stolice ili ugarskih vladara. (*Bullae Bonifacii IX*, sv. 1: 287, br. 311; *Camera apostolica*, sv. 2: 723, br. 1303)

26. svibnja 1422. Papa Martin V nalaže opatu Kutjeva da upražnjeno kanoničko mjesto i prebendu (s prihodom od 8 maraka) u požeškom kaptolu preda Dimitriju Jurjevu, upravniku kapele sv. Sigismunda u Nevni (Levanjskoj Varoši). (Lukinović, *Monumenta*, sv. 6: 54-55, br. 55; Lukcsics, *Diplomata*, sv. 1: 130, br. 509)

1. lipnja 1429. Papa Martin V imenuje požeškog prepošta Jurja njitranskim biskupom. Juraj je podrijetlom i bio sa sjevera Ugarske, odnosno iz današnje Slovačke; pripadao je plemićkom rodu od Brezovice/Berzevice u županiji Šariš (mađ. *Sáros*). Njitranski biskup je ostao do svoje smrti 1437. (Lukinović, *Monumenta*, sv. 6: 309-10, br. 305; Lukcsics, *Diplomata*, sv. 1: 240, br. 1289; Engel, *Magyarország*, sv. 2: 34)

1437. Na prijedlog kralja Žigmunda Luksemburgovca papa Eugenije IV potvrdio je požeškog kanonika i prebendara Mateja od Gyepőa (vjerojatno Zagrebačka županija) za prepošta zbornog kaptola Svetog Duha u Čazmi, nad kojim je kralju pripadalo patronsko pravo. (Lukinović, *Monumenta*, sv. 6: 486-7, br. 461; 508-10, br. 480; Lukcsics, *Diplomata*, sv. 2: 146, br. 465, i 153-4, br. 503)

1446-7. Ivan *Bicceli*, plemić i požeški kanonik, uputio je 9. travnja 1446. molbu papi Eugeniju IV da mu dodijeli službu opata cistercitske opatije Blažene Djevice u Topuskom (s prihodom od 80 florena), jer je tamošnji opat Ivan umro. Prema tvrdnji kanonika Ivana, njegovo imenovanje za opata već je odobrio ban Slavonije (Franko Talovac?), kojem pripada patronsko pravo. Drukčije svjetlo na to baca kasnije pismo franjevca Tome, biskupa neke titularne biskupije (*Sreborvicensis*), koji je 2. kolovoza 1447. molio novog papu Nikolu V da topusku opatiju dodijeli njemu jer je tako odlučio sabor Ugarskog kraljevstva s namjesnikom Ivanom Hunyadijem na čelu. Biskup Toma napominje da topuskom opatijom već oko tri godine upravlja "neki svjetovni svećenik Ivan iz Požege", iako za to nema nikakve papinske ovlasti. S tim je očito u vezi i molba svećenika Zagrebačke biskupije Pavla Stjepanova od Brda Griča (*de Montegrez*), zaprimljena 16. rujna 1447, da mu se dodijele kanonikat i prebenda u požeškom kaptolu, koji su upražnjeni jer je kanonik Ivan Zapoljski (*de Zapolie*) dobio od pape upravu opatije Topusko. Nameće se zaključak da su Ivan *Bicceli* i Ivan Zapoljski jedna te ista osoba. Napokon, 10. studenog 1447. papu je zamolio grof Fridrik Celjski, tadašnji ban Slavonije i po tome patron topuske opatije, da opatiju dodijeli u komendu vikaru akvilejskog patrijarha Ivanu, jer se sadašnji opat želi povući zbog starosti, ima naime 70 godina. U svim tim vrelima nalaze se elementi za biografiju klerika i plemića Ivana Biccelija/Zapoljskog, požeškog kanonika i potom topuskog opata, ali će biti potrebno pomnije istraživanje kako bi se oni doista uskladili. (Lukcsics, *Diplomata*, sv. 2: 234, br. 898; 274, br. 968; 249-50, br. 980 i 983; Fraknoi, *Oklevéltár*, 29-30, br. 23)

1447-57. U izvorima se kao požeški prepošt spominje Pavao Tomički (iz plemićke obitelji od Tomice sjeverno od Broda). Njemu i njegovoj braći je 1447. Ladislav Čeh Levanjski založio utvrdu Orlovac s pripadnostima, a kako je poslije isto učinio i s mačvanskim banom Ivanom Korodskim, prepošt Pavao je 1454. svoj dio zaloga prodao banu Ivanu. O potonjem je pečuški biskup izdao povelju 24. travnja 1454. Od Pavla je 11. kolovoza 1454. vikar pečuškog biskupa Vitus Huendler pozajmio 42 zlatna florena, izdajući mu za to ovjerenu obveznicu. U njoj se prepošt Pavao naziva i (pečuškim) katedralnim vikarom. On je vjerojatno istovjetan bosanskom (đakovačkom) biskupu Pavlu koji se spominje 1457. (Koller, *Historia*, sv. 4: 294; Buturac, *Pisani spomenici*, 298, br. 300; Engel, *Magyarország*, sv. 1: 67, 382; sv. 2: 244)

1459. Pečuški vikar Vitus Huendler obznanjuje da je u pečuškoj katedrali pomno ispitao i našao dostojnim kandidata za subdikonat Tomu Nikolinog, župnika crkve sv. Martina u N. (nepotpuno ime mjesta). Toma je napredan student “slobodnih umijeća” (*profectus in artibus*), a u Pečuh ga je na ispit poslao požeški prepošt Ivan. Buturac je to protumačio kao da je Tomu sam prepošt (odn. požeški kaptol) poučio *in artibus* te je to povezao s postojanjem kaptolske škole. (Koller, *Historia*, sv. 4: 277; Buturac, *Pisani spomenici*, 28 i 312, br. 318)

1494-1495. U *Registru kraljevskih prihoda*, koji je za kralja Vladislava II Jagelovića (1490-1516) vodio njegov glavni rizničar i pečuški biskup Žigmund Ernusz, u sklopu Požeške županije i među posjedima koji su ondje bili oslobođeni plaćanja poreza navode se “dobra požeškog prepošta” (*bona prepositi de Posega*). Njima je inače u tim dvjema godinama bio razrezan porez od 45, odnosno 42 florena. (Adamček i Kampuš, *Popisi*, 3 i 5)

17. veljače 1500. Pred kraljem Vladislavom II Jagelovićem požeški kanonik Ladislav iz Farkashegya svjedoči da ga je jajački ban Franjo Berislavić svojedobno zatvorio u tamnicu, ali ga je poslije prošao bijes pa mu je kao odštetu za pričinjeno nasilje platio 100 zlatnih florena. Šire okolnosti tog događaja zasad su nepoznate. Mjesto kanonikova podrijetla, Farkashegy, u turskim se popisima naziva Farkaš Vrh i spada u Orlavačku nahiju; možda je to današnji Vučjak Kamenski. (Horváth, “Magyar regesták”, 77, br. 190)

1524. Papa Klement VII pisao je 17. kolovoza kustosu požeškog kaptola u vezi s novim poglavarom benediktinske opatije Rudina na Psunju, obavještavajući ga da je Franjo Héderváry, patron samostana, za opata predložio svećenika Nikolu Dessewffyja Cerničkog, što je pečuški biskup prihvatio i odobrio, a kralj Ludovik potom potvrdio. Papa sada nalaže da se uprava nad samostanom preda Nikoli za idućih deset godina, pa ako on bude htio prihvatiti benediktinske zavjete uobičajene u Rudini i ako ga požeški kustos, adresat bule, ocijeni sposobnim i vrijednim upraviteljem Rudine, tada ga se može imenovati i za opata. Slijedom te papinske bule, 18. listopada 1524. obznanio je požeški kustos Ivan Kazkffy de Pawlowcz (Pavlovački) da je Nikola Dessewffy postavljen u Rudini “za pravog i zakonitog opata”. Kustos je proboravio nekoliko dana u samostanu s novopostavljenim opatom i uvjerio se da je on ondje dobro primljen, a od samostanskih predijalaca i službenika dobio je obećanje vjernosti opatu. (Andrić, “Benediktinski”, 52-53)

21. siječnja 1528. Kralj Ferdinand I Habsburgovac potvrđuje povlastice koje je ranije požeškom kaptolu odobrio njegov prethodnik kralj Ludovik II Jagelović, i koje su sadržavale još ranije povlastice kralja Vladislava (I ili II) i Karla (= Karlo Robert Anžuski, vladao 1301-42). Budući da nemamo tekst same Ferdinandove potvrđnice, nego samo njezin sažetak u kraljevskim registrima (*Libri regii*), nije posve jasno jesu li sve navedene povlastice bile sadržane već u najranijoj povelji iz 14. st. ili su bile postupno dopunjavane. Ipak je iz formulacije sažetka razvidno da su sve navedene povlastice kopto-

lu dodijelili već kraljevi Karlo i Vladislav, a Ludovik i napokon Ferdinand su ih samo potvrđivali.

Povlastice uključuju ove odredbe: da se svi žitelji na posjedima požeškog kaptola oslobađaju davanja bilo kakvih poreza ikome drugom osim kaptolu i njegovom prepoštu; da ti žitelji ne podliježu vlasti nikojeg drugog suca u kraljevstvu osim kaptola i prepošta ili njihovih oficijala; da se na blagdan sv. Petra tržna pristojba na javnoj cesti ne ubire u korist požeške utvrde, nego u korist kaptola; da žitelji kaptolskih posjeda ne duguju požeškoj utvrdi nikakve radove pa se ne smiju siliti da u njezinu korist “oru, žanju, okopavaju ili beru vinograde, ili pak sudjeluju u popravljanju iste utvrde”; i napokon, da nitko od županijskih dužnosnika ili plemića ne smije na kaptolskim posjedima zahtijevati pravo zalaza ili sazivati skupštine. (Bojničić, “Kraljevske darovnice”, 189-90, br. 15; usp. Buturac, *Pisani spomenici*, 28 i 366, br. 453)

24. prosinca. 1533. Kralj Ferdinand piše prepoštu i kanonicima Požeškog kaptola neka kanonikat i prebendu koji su upražnjeni smrću magistra Ivana *Skrabineuncry* predaju magistru Ivanu *Persurichu*, koji se odlikuje “dostatnim poznavanjem književnih umijeća te ostalim duhovnim darovima”. Njemu je te beneficije već podijelio kraljev savjetnik Stjepan Brodarić, srijemski biskup i komendatar Pečuške biskupije, što kralj sada potvrđuje na temelju svoga patronskog prava. (Koller, *Historia*, sv. 5: 226-8)

15. studenoga 1535. U možda posljednjoj sačuvanoj listini Požeškog kaptola obznanjuje se kako su braća Nikola i Ivan, sinovi pokojnog Franje Desewffya Cerničkog, i njihova mati udovica Doroteja darovali neke svoje posjede Stjepanu Tahyju, mužu njihove sestre odnosno kćeri, koja se također zove Doroteja. Riječ je o posjedovnim udjelima u Bristovcu i Kišbristovcu (*Malom Bristovcu, danas oboje Brestovac zapadno od Požege) te u obližnjem Dolcu. Zanimljiva je kaptolska napomena da se spomenuti Cernički, “zbog različitih nemira ovog vremena i svakovrsnog straha od silnikâ koji u ovim danima vrše mnogobrojna nasilna djela”, nisu usudili osobno doći u kaptol, tako da je ovaj poslao k njima dvojicu svojih kanonika, magistre Ivana Mylkyja i Jurja. Oni su se s Cerničkima našli 31. listopada u “utvrdi opatije Rudina”, kojoj je Nikola Cernički bio komendatarni opat. Taj neobično vrijedan dokument, nedavno otkriven i obznanjen zaslugom J. Buturca, nastao je na samom izmaku životnoga vijeka Požeškog kaptola i lokalnog svijeta kojem je on pripadao. Već sljedeće, 1536. godine turske su vojske u novom osvajačkom valu stigle na istočne i južne rubove Požeške kotline. (Buturac, *Pisani spomenici*, 377-9, br. 478)

Siječanj 1537. U zimskom pohodu vojska smederevskog sandžak-bega Mehmeda Jahjapašića osvojila je glavninu Požeške kotline. Prema pismima dobro upućenog Franje Tahyja, poslanim 4. i 5. veljače iz utvrde Gorbonok (danas Kloštar Podravski) vrhovnom kapetanu Ivanu Katzianeru i kralju Ferdinandu, Turci su “prebogat grad Požegavar” zauzeli 15. siječnja, a deset

dana potom pala je i njegova utvrda. Istodobno su se Turcima same predale “utvrde Pozsegaszentpéter i Prepostvára” (*castra Posega zent Peter ac Prepostwara vltro sese ipsius Turcis subiecerunt*).

Oprilike istih dana pisao je Ferdinandu i zagrebački biskup Šimun Erdődy (29. siječnja iz kaštela u Dubravi, 2. veljače iz kurije u Ivaniću). On još nije imao posve sigurne vijesti o događajima u Požegi: u prvom pismu veli da je nedavno kanio ići u kaštel Jasenovac, upravo na dan kad je Mehmed-beg “bez predaha napadao ili utvrdu Požegavar ili pak kaptol (*vel castrum Posgawar, aut capitulum*), okruživši ih okrutnom opsadom”; ni u drugom pismu ne govori se jasno o ishodu turske opsade “Požegavara ili Požeškog kaptola”. (Šišić, *Acta comitialia*, sv. 2: 11-12, br. 6-7; Laszowski, *Monumenta Habsburgica*, sv. 2: 329-31, br. 333 i 335. Usp. Mažuran, *Hrvati*, 85-86)

Mehmed-begovo osvajanje “Pozsegavára, Pozsegaszentpétera, prepoziture i mnogih drugih utvrda” (...*Mehmet begh Posegawar, Posega Zenthpether, preposituram et alia plurima castra expugnasse...*) spominje se i u jednom izvorno nedatiranom pismu Ivana i Nikole Zrinskih, koje je izdavač datirao na početak veljače 1540, ali prema sadržaju moglo bi se raditi i o 1537. (Laszowski, *Monumenta Habsburgica*, sv. 2: 459-60, br. 467)

Nema, dakle, dvojbe da je utvrđeni Požeški kaptol ili Pozsegaszentpéter pao, bez većeg otpora, u turske ruke početkom 1537, skupa s glavninom Požeške kotline. Istodobno s njim Turci su zauzeli i neku dotad u izvorima nepoznatu utvrdu koja se naziva “prepozitura” ili Prepostvára, tj. *Prepoštov grad/utvrda. Pomoću vrela iz turskog razdoblja može se s priličnom sigurnošću utvrditi da se ta potonja utvrda nalazila na Papuku sjeverno od Kaptola i da odgovara ruševinama poznatim kao Pogana gradina kod Doljanovaca. Ona je vjerojatno sagrađena u posljednjim desetljećima turske opasnosti, kao sigurnije pribežište za kanonike Požeškog kaptola. (Više o tome v. u Drugom dijelu ovog rada, pod Prepoštija)

5. svibnja 1538. Slavonski podban Andrija Tharnóczy piše iz Križevaca banu Tomi Nádasdyju kako je Franjo Tahy nedavno sa stotinu konjanika i nešto vojnika naoružanih puškama provalio na tursko područje oko Pozsegaszentpétera (*circa Posega Zenth-Pether*), tj. Kaptola, ali je bio suzbijen i Turci su ga potom progonili sve do Bijele Stijene (južno od Pakraca). (Šišić, *Acta comitialia*, sv. 2: 213-5, br. 129)

1540-1733. U prvom turskom popisu Požeškog sandžaka iz 1540. Kaptol se spominje kao utvrda (s dizdarom Mustafa-agom), kao varoš (trgovište-podgrađe) i kao središte male nahije. Nahija se nije dugo održala, jer se Kaptol već 1545. nalazi u sklopu Požeške nahije. Ne računajući samu Požegu, Kaptol je, uz Kutjevo, bio najvažnije gradsko naselje Požeške kotline u tursko doba. U 17. st. prerastao je u kasabu, s muslimanskom i kršćanskom mahalom. Imao je tada dvije džamije, u utvrđi (tj. Kaptolu u užem ili

prvotnom smislu) i u trgovištu; potonja se naziva džamijom sultana Selima, potjecala je dakle iz druge polovice 16. st. U tri opširnija popisa iz 16. st. uz Kaptol se navodi i “mezra Petrovci”; i danas se dio Kaptola zove Petrovac. (Moačanin, *Požega*, 35, 54, 62,76, 86-88, 128-9, 157-8, 256-7, 409-413; *Popis sandžaka Požega*, 37-39)

Kršćansko pučanstvo imalo je u 17. st. u kaptolskom trgovištu drvenu župnu crkvu; spominje je 1647. vizitacija beogradskog biskupa Marina Ibrišimovića, a 1653. i 1660. biskup Matej Benlić. Biskup Benlić u svojem izvješću o vizitaciji obavljenoj 1653. kaže da župa Kaptol ima tisuću duša i da je u njoj krizmao 416 osoba oba spola. Tu je drvena crkva sv. Petra u koju svake nedjelje i blagdana dolazi franjevac iz Velike služiti misno slavlje. Osim te, župa ima i crkvu u Podgorju, a obje su dobro opremljene i vođene. U jednom pismu iz 1673. Benlić donosi vijesti o nedavno podignutim ili obnovljenim crkvama pa uz ostalo tvrdi da je u Kaptolu crkva “od temelja sagrađena sva od drveta blizu utvrde Kaptol s imenom sv. Petra Apostola”. (Dević i Martinović, *Đakovačka i srijemska biskupija*, sv. 1: 395; Dević, *Đakovačka i srijemska biskupija*, sv. 2: 350, 507, 597; sv. 4: 171)

1660. vikar zagrebačkog biskupa Petar Nikolić daje i malo duži opis kaptolske župe. Ime Kaptol on tumači time “da je tu možda zagrebački biskup održavao kapitul”, što će možda prije biti ogoljela tendencija u prilog Zagrebu, negoli stvaran zaborav prošlosti udaljene tek nešto više od stoljeća. Nikolić tome dodaje: “tu je turska utvrda i u njoj velika crkva sa svojim tornjem, a vani u selu crkva napravljena od drva, dosta lijepa sa svojim ukrasima i potrepštinama za bogoslužje; i još jedna crkva u drugom selu, od kamena i stara, sv. Katarine, koja je čudotvorna, a u Kaptolu je naslovnik sv. Petar”. Potonja crkva sv. Katarine nalazi se u Podgorju sjeveroistočno do Kaptola (više o njoj u sljedećem odjeljku). (Barlè, “Popis župa”, 164)

Crkva nekadašnjeg Požeškog kaptola spominje se u to doba i u nesuglasicama između zagrebačkih i bosanskih biskupa oko nadležnosti nad zemljom između Drave i Save. Zagrebački biskup Martin Borković tvrdi 1674. da je prepozitura sv. Petra u Požegi nekada bila samostanska (*conventualis*), a sada ju je on kao naslovnu dao jednome od svojih kanonika; isto su činili već i njegovi prethodnici. Bosanski biskup Nikola Ogramić, pak, u pismu poslanom 1678. iz Velike, priznaje da zagrebačkom biskupu u Požeškoj kotlini pripada jedino “prepoštija koja se zove svetog Petra u Kaptolu”. (Lopašić, “Slavonski spomenici”, 31 i 50)

Župa sv. Petra u Kaptolu spominje se i u popisu slavonskih župa na koje polaže pravo Zagrebačka biskupija, što ga je 1694. sastavio Luka Ibrišimović, slavonski vikar zagrebačkih biskupa. (Kempf, “Iz požeškoga”, 77 = Hoško, “Ibrišimovićev popis”, 268 i 274)

Turci su utvrdu Kaptol, kao i svu Požešku kotlinu, napustili ujesen 1687, ali su sljedeće godine ponovno upadali na to područje. Tadašnju odluku habs-

burškog generala Aeneae Caprare da se kaptolska utvrda razori domaći je puk uspio spriječiti. U ljeto 1690. Turci su doista nakratko opet zaposjeli utvrdu, ali je već u drugom dijelu te godine pa sve do prijelomnog turskog poraza kod Slankamena (18. kolovoza 1691) Kaptol, zajedno s Velikom, jedini u Požeškoj kotlini odolijevao Turcima. (Mažuran, *Hrvati*, 261-7)

U habsburškom komorskom popisu oslobođene Slavonije iz 1698. o Kaptolu je zabilježeno, između ostalog, da u njemu stoji “nekakav kaštel sagrađen još uvijek dobrim zidovima, unutar kojeg je porušena crkva sv. Petra”. Tome se dodaje da je u tursko doba u kaštelu sjedio dizdar kojem su žitelji bili dužni davati godišnju desetinu i tlaku, a ubirao se i namet na sajam što se održavao o Petrovu. I pod turskom vlašću i prije nje, tvrdili su žitelji, Kaptol je bio “slobodno kraljevsko trgovište”, a njegovi stanovnici su kao vojnički stalež (*qua militares*) držali stražu uz kaštel. O svemu tome više nema nikakvih pisanih povlastica, jer su “povelje s velikim pečatima koje su imali u starini izgorjele u doba Turaka”. (Mažuran, *Popis naselja*, 361-3)

Kaptolsko je vlastelinstvo bilo ponovno popisano 1702, kada se o samom Kaptolu bilježi: “Za ovo se mjesto kaže da je nekoć bilo trgovište, a sada je selo”. Tome se dodaje da od prepozituralne crkve sv. Petra stoje zidani zidovi i toranj, a opasuju je zidine “na način kakve manje utvrde” (*per modum alicuius arcis minoris*). Tu je aktualni začasni prepošt, zagrebački kanonik Petar Crnković, počeo obnavljati krov crkve, a osim toga popravio je i dvije sobe smještene na drugom i trećem katu kaptolskih zdanja. (Smičiklas, *Dvijestogodišnjica*, 151-2)

1733. župu u Kaptolu pohodio je franjevac Josip Mihić iz Osijeka. Mihićevo izvješće o stanju slavonskih župa pod franjevačkom upravom bilježi u samom mjestu Kaptolu, sjedištu župe, jedino skromnu crkvu od blatom omazana i obijeljena pletera. Župi tada pripadaju i tri filijalne crkve, u Doljanovcima, Podgorju i Vetovu, od kojih su dvije potonje zidane građevine. Mihić nije opisao i crkvu u starom kaptolskom kaštelu jer je ona u međuvremenu prešla u ruke srijemskih biskupa, koji su na njezinu mjestu (oko sredine 18. stoljeća) podigli novu crkvu sv. Jurja, koja im je služila kao katedrala, jer je u samom Srijemu nisu imali. (Glogovac, “Kratka izvješća”, 401 = Mihić, “Neke crkve”, 39; usp. Buturac, “Povijest Kaptola”, 53 i 57-58, s neusklađenim podacima; nešto drukčije Horvat, “O nekim”, 95-97 i 99)

Podgorje: crkva sv. Katarine

Selo Podgorje nalazi se između Kaptola i Vetova, ali sjevernije od tih mjesta, odnosno bliže obroncima Papuka, što daje naslutiti i samo ime mjesta. Srednjovjekovni oblik imena kako je zapisivan u latinskim listinama tek je malo drukčiji od današnjeg: Podgorja (*Podgorya*). Najstariji spomen je iz 1282-3, kada je Benedikt, sin Ivanke Veličkoga, u zamjenu za posjed Vrbovu (u Posavini) predao kraljici Elizabeti Kumanki svoj posjed Podgorje što ga je

sam nešto ranije kupio od sinova nekog Morthunusa. Kraljica je o tome izdala povelju koju je sljedeće godine potvrdio i njezin sin kralj Ladislav IV. (Smičiklas, *Codex diplomaticus*, sv. 6: 421-2, br. 357, i 442-3, br. 374)

U kasnom srednjem vijeku Podgorje se spominje više puta, ali uvijek samo u pridjevku pojedinih članova manje plemićke obitelji koja ga je posjedovala. U ranom osmanskome dobu Podgorje je bilo poveliko selo s 28 kuća. (Csánki, *Magyarország*, sv. 2: 433, s. v. Podgorja; Buturac, *Pisani spomenici*, 40, 289, 317, 332, 333, 339, 377; Engel, "Pozsegamegye" (rukopis), s. v. Podgorja; *Popis sandžaka Požega*, 62-63)

Crkva se u Podgorju u zasad poznatim dokumentima srednjega vijeka ne spominje, iako se u tom mjestu sve do danas razmjerno dobro sačuvala manja, kamenom zidana, jednobrodna crkva romaničkih obilježja, s polukružnim svetištem. Izvorne su joj dimenzije 9 × 6 metara, a dograđivana je u 19. stoljeću, kada je dobila i sadašnji zvonik; danas je u funkciji grobljanske kapele i filijale župe u Vetovu. (Horvat i Mirmik, "Graditeljstvo", 138 i 140, sl. 49)

Prvi put je podgorska crkva zabilježena 1653. u sklopu niza vizitacijskih izvještaja fra Mateja Benlića Banjalučanina, naslovnog beogradskog biskupa i apostolskog vikara za donje krajeve turske Ugarske, koji je uglavnom rezidirao u Velikoj. Tu se kaže da župa Kaptol, osim crkve u samom Kaptolu, ima i drugu crkvu, "zidanu u starini" i posvećenu sv. Katarini, u podnožju planine u mjestu Podgorju (*quell'altra di mura della antichità di Sancta Chatarina, sotto la montagna in Podgorie*). Isti biskup Benlić u jednom pismu iz 1673. nabraja obnovljene ili novopodignute crkve na svojem području pa među njima, kao u cijelosti restauriranu, spominje i crkvu sv. Katarine u kaptolskoj župi. (Dević i Martinović, *Đakovačka i srijemska biskupija*, sv. 1: 395; Dević, *Đakovačka i srijemska biskupija*, sv. 4: 171)

Fra Petar Nikolić, vikar zagrebačkog biskupa u Slavoniji, pohodio je 1660. kao vizitator crkvu u Podgorju te je, nadovezujući se na podatke što ih je dao o crkvama u Kaptolu, zabilježio kratko: "i druga crkva u drugom selu, od kamena i stara, sv. Katarine, i ona je čudotvorna" (Barlè, "Popis župa", 164)

Kao zasebna župa (*parochia s. Catharinae in Podgorie*) spominje se Podgorje u popisu slavonskih župa na koje polaže pravo Zagrebačka biskupija, što ga je 1694. izradio Luka Ibrišimović. (Kempf, "Iz požeškoga", 77 = Hoško, "Ibrišimovićev popis", 268 i 274)

Habsburški popis kaptolačkog vlastelinstva iz 1698. u odjeljku o selu Podgorju kaže kratko: "Ovdje stoji dobro pokrivena crkva sv. Katarine", a istovrstan popis iz 1702. propušta je spomenuti. (Mažuran, *Popis naselja*, 366; Smičiklas, *Dvijestogodišnjica*, 156-7)

Vizitacijsko izvješće franjevca Josipa Mihića iz 1733. kao jednu od tri filijalne crkve kaptolačke župe spominje onu sv. Katarine u Podgorju. Ona je

zidana i u dobru stanju, samo bi joj trebao novi krov. (Glogovac, "Kratka izvješća", 401 = Mihić, "Neke crkve", 39)

Vetovo: crkva sv. Kuzme i Damjana

Kao i utvrda u Vetovu, srednjovjekovna crkva u tom mjestu zabilježena je (koliko se zasad zna) jedino u mladim izvorima, iz 17. i 18. stoljeća, a ni od nje nije do danas opstao nikakav materijalan trag za koji se zna. U opširnu pismu iz 1647. fra Marin Ibrišimović, beogradski biskup, navodi da je, u neko ranije vrijeme, skradinski biskup Antun *de Giorgiis* vizitirao požeški kraj te je ondje, između Kaptola i Kutjeva, obišao i mjesto zvano *Vesti*, u kojem je krizmao 80 osoba. *Vesti* je nesumnjivo iskrivljeno zapisan oblik izvornoga *Vehiti*, kako se redovito u pisanim vrelima zvalo Vetovo u osmanском dobu. (Dević, *Dakovačka i srijemska biskupija*, sv. 2: 350)

Staru crkvu u Vetovu prvi spominje fra Petar Nikolić, vikar zagrebačkog biskupa u Slavoniji, koji je o njoj 1660. zabilježio: "U selu zvanom Vetovo (*Vechtih*) ima porušena crkva pod imenom sv. Kuzme i Damjana, od kamena; tu se slavi misa na blagdan istih svetaca te svake treće nedjelje u mjesecu." Izdavač toga izvješća, Janko Barlè, citira u pripadnoj bilješci izvadak iz nedatirane latinske župne spomenice u kojoj se donose još neke pojedinosti o staroj crkvi (spominje se kameni toranj s "donedavna" očuvanim kamenim križem, kripta ispod crkve te kamen s natpisom, vjerojatno rimskim, uzidan u jedan ugao crkvenog zida). Uz to spomenica bilježi i nekakve stare ruševine na drugoj strani seoskog potoka (današnje Vetovke), koje pisac spomenice smatra ostatkom samostana. (Barlè, "Popis župa", 165 i bilj. 3)

Habsburški popis kutjevačkog vlastelinstva iz 1698. bilježi u Vetovu štu-ro: "Imaju crkvu sv. Kuzme i Damjana", a vizitacija franjevca Josipa Mihića iz 1733. navodi tu crkvu kao jednu od tri filijale župe u Kaptolu. Potonji pisac napominje da od te crkve stoje još samo razvaline pa bi je trebalo posve iznova graditi. (Mažuran, *Popis naselja*, 310; Glogovac, "Kratka izvješća", 401 = Mihić, "Neke crkve", 39)

Ruševine crkve bile su ipak dobro vidljive još i 1782, kada habsburški vojni kartografi izrađuju podroban topografski zemljovid Civilne Slavonije i u popratnim tumačenjima u vezi s Vetovom napominju jezgrovito: "U selu se nalaze ruševine stare utvrde, jedna kamena crkva i jedna kapela sagrađena od drva" (... *eine Kirche von Stein und eine Capelle von Holtz erbauet*). Otud se može zaključiti da nova drvena kapela, koja je s uspostavom župe u Vetovu 1789. postala župnom crkvom, nije stajala nad ostacima predturske "kamen-e" crkve, nego drugdje. (Na tiskanoj reprodukciji karte ta se sitna pojednost ne može razabrati.) S druge strane, današnja zidana župna crkva, podignuta 1830. i kasnije dograđivana, a od 1935. posvećena Bezgrešnom Začecu Marijinu, čini se da zauzima upravo mjesto srednjovjekovne crkve. (HTZ, sv.

6: 224 i karta Sekcija 28; Horvat i Mirnik, "Graditeljstvo", 151; Đurić i Feletar, *Stari gradovi*, 154-5; Mező, *Patrociniumok*, 206)

Kutjevo / Časna dolina: cistercitski samostan Blažene Djevice Marije

Položaj Kutjeva posve odgovara tipičnim cistercitskim kriterijima: u južnom podnožju gorja (Krndije), malo, ali ne suviše, po strani od važne "državne" ceste (one koja spaja Požegu s Našicama). Također po običaju, odabrano je mjesto uz potok, današnju Kutjevačku rijeku, koja se u srednjem vijeku zvala otprilike Gotov(a) ili Kotov(a). Prema potoku je dobio ime čitav okolni kraj, pa onda i samostan.

Latinsko opisno ime, *Honesta Vallis* 'Čestita/Časna Dolina', karakteristično je ime cistercitskog samostana. Još su se dvije srednjovjekovne cistercitske opatije zvale *Honesta Vallis*: Val-Honnête ili Féniers u srednjovjekovnoj biskupiji Clermont, danas Saint-Flour; i Aiguebelle (prema drugom imenu koje je glasilo *Aqua Bella*), u srednjovjekovnoj biskupiji Saint-Paul-Trois-Châteaux, danas Valence. (Cottineau, *Répertoire*, col. 33 i 1122; Ostojić, *Benediktinci*, sv. 3: 232, bilj. 6)

Što se tiče zemljopisne odrednice *de Posega*, ona je ilustrativna za izvorno, šire značenje toponima Požega, pod kojim se u srednjem vijeku ne misli na središnji grad, nego na cijelu Požešku kotlinu. (Osim literature koja se citira niže, općenito o samostanu v. i u Kempf, *Požega*, 110-115)

Kronološki pregled

1231. U zapisniku općeg kapitula cistercitskog reda, jedna odluka odnosi se na budući samostan u Kutjevu: "Pregled opatije koju želi osnovati kaločki nadbiskup povjerava se opatima Szentgotthárda, Cikádora i Pilisa, koji neka, pomno razgledavši sve uvjete, pošalju onamo braću iz Bakonya." Kaločki nadbiskup o kojem je tu riječ jest Ugrin od roda Csák. On je negdje u početku svoga biskupstva (1219-1241) stekao iz kraljevskih ruku požešku tvrđavu s njenim pripadnostima. Iz teksta odluke razumije se da tri opata nisu birala mjesto za novi samostan, već su obišli mjesto koje je nadbiskup Ugrin već odabrao. Iako se tu izričito ne navodi mjesto novog samostana, prema daljnjim vijestima nema dvojbe da je posrijedi Kutjevo. Tri cistercitska samostana čijim se opatima povjerava inspekcija osnovana su još u 12. stoljeću. Novi je samostan trebao biti "kći" samostana u Bakonyu, poznatijem pod imenom Zirc, u Vesprenskoj biskupiji, koji je osnovan 1182. godine, i to izravno dolaskom redovnika iz Clairvauxa. (Canivez, *Statuta*, sv. 2: 99-100 [god. 1231, br. 48]; usp. Hervay, *Repertorium*, 101)

1232. Osnutak samostana u Kutjevu, prema svim srednjovjekovnim katalozima cistercitskih opatija. (Hervay, *Repertorium*, 101; usp. Fuxhoffer,

Monasteriologia, sv. 2: 118; Ostojić, *Benediktinci*, sv. 3: 232; Turković, *Opatija*, 12-13; Turković, *Povijest*, 59-60)

12. svibnja 1234. Papa Grgur IX upućuje pismo “opatu i zajednici Čestite Doline u Požegi, cistercijskog reda, u Pečuškoj biskupiji” (*abbati et conventui Honestae Vallis de Posega Cisterciensis ordinis, Quinqueecclesiensis diocesis*). Obavještava ih da je nadbiskup Ugrin na području Bača osnovao hospital za bolesne i siromahe te da je papinski legat u Ugarskoj, Jakob Pecoraria, odredio da hospital vode dva brata konversa (zavjetovana laika) iz samostana u Kutjevu. Traži dakle od njih da izaberu prikladnu dvojicu i pošalju ih kad bude trebalo. (Smičiklas, *Codex diplomaticus*, sv. 3: 407-408, br. 351)

Ime opata je u vatikanskom registru, nažalost, izostavljeno. Što se tiče odrednice “u Požegi” (*de Posega*), ona je ilustrativna za izvorno, šire značenje toponima Požega, pod kojim se u srednjem vijeku ne misli na središnji grad, nego na cijelu Požešku kotlinu. Grgurovo pismo još jednom potvrđuje ulogu koju je pri osnutku ovog samostana imao kaločki nadbiskup Ugrin.

21. studenog 1250. Kralj Bela IV zahvaljuje Filipu i Lovri iz plemena Rád (*de genere Raad*), kao i njihovu tada već pokojnom bratu Tomi, što su mu vjerno i junački služili naročito “u sveopćoj najezdi Tatara”, te im stoga poklanja šest različitih posjeda u požeškoj županiji. Uvođenje u posjed izvršio je kraljičin glavni rizničar Kylianus, a svjedoci su bili požeška “županica”, neimenovani opat i konvent u Kutjevu (*abbas et conventus de Kotho*), templarski preceptor iz Požege i požeški Kaptol. Sve su se darovane zemlje nalazile u široj okolici Kutjeva, na južnoj strani Krndije, a tri su od njih (*Puzada, Coprina, Blathka*) graničila sa zemljama “crkve u Kutjevu”. Izraz *ecclesia de Kotho* nesumnjivo se odnosi na cistercijski samostan. Na žalost, ne znamo točan položaj tih triju zemalja pa o prostiranju samostanskog posjeda ne možemo reći ništa precizno. (Smičiklas, *Codex diplomaticus*, sv. 4: 433-436, br. 376)

1266. U jednoj odluci općeg cistercijskog kapitula kaže se da je vojvotkinja Galicije nakanila osnovati cistercijski samostan pa se pregled mjesta koje je odabrala povjerava dvojici ugarsko-hrvatskih opata, naime petrovaradinskom i kutjevačkom (*Bellifontis et Honestae Vallis abbatibus*). Ako ocijene da je mjesto prikladno, dvojica povjerenika trebaju onamo pozvati redovnike iz samostana u Egresu (rum. Igrış, u Čanadskoj županiji), koji je već imao jedan kćerinski samostan daleko na istoku kraljevstva, u Kercu (rum. Cîrța). Ako samostan u Egresu nije kadar zasnovati još jedan kćerinski samostan, tada će se to zatražiti od njegova samostana-“majke”, tj. onog u Pontignju. (Canivez, *Statuta*, sv. 3: 41-42 [1266: 30])

1282. Opat Kutjeva, nažalost ponovno neimenovan (u sačuvanom prijepisu na mjestu imena nalazi se samo dvotočje), izdaje prijepis isprave požeškog Kaptola izdane iste godine, prema kojoj su braća Matija i Ratold, sinovi

banu Rolanda, najprije založili, a potom i prodali svoje posjede Glogovicu i Petnju (kod Slavenskog Broda) Benediktu, sinu Ivanke od roda zvanog Sudan ili Zsadány. Taj Benedikt je predak kasnijih Veličkih i Bekefyja (v. Dio II.A ovoga rada, pod Velika). Ubrzo po izdavanju kaptolske isprave obje su se strane, očito na Benediktov zahtjev, obratile opatiji u Kutjevu da je prepíše i još jednom ovjeri prodaju, "poradi većeg svjedočanstva o poslu". Isprava dokazuje da je i samostan u Kutjevu po potrebi mogao djelovati kao ustanova javne vjere, odnosno *locus credibilis*. (Smičiklas, *Codex diplomaticus*, sv. 6: 418-420, br. 355 i 356; Usp. Karácsonyi, *A magyar nemzetségek*, sv. 3: 3-20; Ćuk, "Požeško plemstvo" (1), 97-98)

29. svibnja 1330. U listini požeškog Kaptola navodi se da Gradište (lat. *Gradisca*), posjed Nikole, sina Giletova (iz roda Gilétfy ili Giletić), na zapadnoj strani graniči sa "zemljom crkve u Kutjevu (*de Gothow*)". Posrijedi je kaptolski odgovor na zahtjev kralja Karla Roberta da obavi ophodnju međa dvaju Nikolinih posjeda, Orljavice i Gradišta. Kaptolov odgovor tiče se samo posjeda Gradište. On je tada "slobodno selo", a kasnije je postao trgovište s kaštelom; danas je to selo istočno od Kutjeva. (Smičiklas, *Codex diplomaticus*, sv. 9: 504-507, br. 415; usp. Csánki, *Magyarország*, 2: 390 i 395; Buturac, *Pisani spomenici*, 38-39)

1332-5. U računima izvanredne papinske desetine, koja se u Ugarskoj i Slavoniji skupljala 1332-1337, uopće se ne spominje cistercitska opatija u Kutjevu, za razliku od većine drugih opatija u međurječju (uključujući i petrovaradinske cistercite). No, spominje se mjesto Kutjevo i svećenik u njemu. Naime, ako proučimo račune koji se tiču požeškoga arhidakonata, uočiti ćemo da se tu javljaju dva svećenika kojima je ime Bartol. Jedan je bio svećenik u nekom selu Svetoga Petra. Drugi je, pak, zabilježen u tri navrata, i to ovako:

Item Bartholomeus de Sancto Georgio de Queo XXVIII. banales.

Item Bartholomeus de Gucho solvit XX. banales.

Item Bartholomeus de Godho solvit XV. banales.

U zadnja dva zapisa srednjovjekovno ime Kutjeva posve je prepoznatljivo, dok je u prvom nešto iskvarenije, ali ipak nema sumnje da je u pitanju isti svećenik i isto mjesto. Sveti Juraj koji se spominje u prvom navratu jest naslovnik dotične crkve. Otud znamo da je to mjesto koje se u 15. stoljeću javlja pod mađarskim imenom *Gothozenthyurg* (modernom grafijom *Gotószentgyörgy*, hrv. *Kutjevački Sveti Juraj ili *Sveti Juraj u Kutjevu). To je današnje selo Kula, južno od Kutjeva. Prema tome, i cistercitski samostan i župa sv. Jurja nalazili su se na području koje je u srednjem vijeku nosilo jedno ime, Kutjevo. To je razumljivo jer se oboje nalazilo uz isti potok, Gotovu/Kutjevu ili Kutjevačku rijeku, koja je dala ime svojoj okolici. (*Rationes collectorum*, 241, 268, 315; Ćuk, "Požeško plemstvo" (2), 64;

Buturac, "Naselja", 18. Usp. Csánki, *Magyarország*, 2: 409; Buturac, "Plemićke obitelji", 23; Horvat i Mirnik, "Graditeljstvo", 128; Engel, "Pozsega-megye" (rukopis), s. v. Gotó 2.)

28. rujna 1337. Avinjonjski papa Benedikt XII (1334-1342) nalaže opatima cistercijskih samostana u Zagrebu i Topuskom neka provedu istragu u vezi s Kutjevom. Naime, kutjevački redovnik Nikola *de Metis* poslao mu je pismo u kojem se tuži na teške nepravilnosti u samostanu. Pridjevak *de Metis* po svemu sudeći treba protumačiti kao 'iz Metza', grada u Lotaringiji u onodobnom Svetom Rimskom Carstvu, odnosno u današnjoj francuskoj pokrajini Loreni. Prema Nikolinu pismu, najprije su "neki plemići" silom nametnuli svog čovjeka za opata, čemu se Nikola usprotivio pa su ga rečeni plemići bacili u tamnicu, gdje je od silne hladnoće izgubio desnu nogu. Potom je nametnuti opat bio svrgnut i Nikola pušten iz tamnice, ali se ubrzo ponovila slična situacija: vizitatori generalnog kapitula poništili su izbor opata koji su bili obavili sami redovnici te im nametnuli drugog kandidata, opet "na nagovor nekih plemića". Novi se opat morao plemićima odužiti prepuštajući im samostanske posjede, zbog čega ga je nepomirljivi Nikola kritizirao pa ga je opat istjerao iz samostana. Iz tog nezavidnog položaja, pozivajući se na svoju sakatost, Nikola je od pape zatražio pravdu. Papa sada nalaže spomenutoj dvojici slavonskih opata, zagrebačkome i topličkome, da istraže cijeli slučaj te postupe na jedan od ovih načina: ako se sve dogodilo kako tvrdi Nikola i bez njegove krivnje, tada neka ga s papinskom ovlasti vrate u samostan, ukoliko se to dade izvesti "bez sablazni"; ukoliko se sablazan ne može izbjeći, tada neka ga uvedu u neki drugi samostan istoga reda; napokon, ako je Nikola bio istjeran iz Kutjeva zbog vlastitih grijeha, tada ga treba vratiti onamo kako bi obavljao pokoru prema odredbama reda. Što se od toga na koncu ostvarilo, ne znamo. Nažalost, prijepis isprave u avinjonjskom registru ispušta imena cistercijskih opata o kojima je riječ. (Tajni Vatikanski Arhiv, *Reg. Aven.* sv. 4 (Benedictus XII, anno III), br. 380, fol. 232v-233r. Usp. Ostojić, *Benediktinci*, sv. 3: 232)

1356-7. Jedan od najvrednijih izvora o srednjovjekovnim cistercitima u Ugarskoj i Slavoniji jest izvještaj Seyfrieda (Siegfrieda) iz Waldsteina, opata samostana u Reinu nedaleko Graza, kojeg je na traženje kralja Ludovika I generalni kapitul reda imenovao vizitatorom i reformatorom cistercijskih samostana u Ugarskoj. Opat Seyfried je vizitaciju obavio 1356-7. te o njoj obavijestio kralja u pismu naslovljenom *Informatio ad regem*. Ugarske je cistercijske samostane opat Seyfried uglavnom zatekao u dosta lošem stanju. Osobno je pohodio one u Pilisu, Pásztóu, Béliháromkútu, Štiavniku (mađ. Savnik ili Szepes), Ercsiju, Cikádor, Petrovaradinu i Kutjevu, tim redoslijedom. U ostale nije dospio otići. Vizitaciju samostana u Kutjevu točno je datirao: u petak poslije Božića 1356. godine (što će reći 30. prosinca). Samostan ne naziva uobičajenim načinima, nego kaže da se nalazi "u Požegi" (*in Posaga*). Ondje je zatekao opata u poodmakloj dobi, dosta brižnog oko "vre-

menitih” stvari i “što se njega samog tiče, dosta pobožnog”. No, broj redovnika bio je manji od dvanaest, a nisu bile poštovane ni neke druge uredbe reda. Od opata, kojem ne navodi ime, Seyfried je dobio obećanje da će te nedostatke popraviti. Na koncu napominje da je prihod samostana u prvoj trećini 1357. godine (točnije, od 30. prosinca 1356. do 8. svibnja iduće godine) iznosio 36 maraka. Drugim riječima, godišnji mu je prihod bio nešto veći od 100 maraka. Usporedbe radi, samostan u Pilisu ubirao je tijekom godine različitih prihoda i nameta u iznosu od 700 florena, odnosno oko 260 maraka; samostan u Pásztóu imao je godišnje 140 florena (oko 50 maraka); samostan u Cikádoru godišnje 102 libre denara (možda oko 60 maraka); samostan u Štiavniku godišnje 93 marke; samostan u Petrovaradinu godišnje čak 1340 florena, ili oko 500 maraka.

Seyfried se očito duže vrijeme zadržao u Kutjevu. Tako zaključujemo jer kaže da je odande poslao pismo opatu samostana Toplica (Topusko), javljajući mu svoj dolazak, ali se dotični opat nato osobno pojavio u Kutjevu kako bi mu objasnio da ga ne može ugostiti zbog posvemašnjeg siromaštva svoga samostana. Seyfried je u čudu zabilježio tu tvrdnju. (Kickh, “Abt Seyfried”; usp. Turković, *Opatija*, 15; Lekai, “Medieval Cistercians“, 265-6)

1358. Tri cistercitska opata koje je generalni kapitul imenovao za ubirače priloga (*receptores contribucionum*) potvrđuju da su za 1357. godinu primili od ugarskih opata, a posredovanjem vizitatora Seyfrieda, određene svote novca. Opat Kutjeva dao je pet florena (*item de domino abbate in Posaga de Valle honesta V flor.*). Usporedbe radi, dodajmo da je opat Bakonya platio sedam florena; opat Cikádora četiri; opat Topuskog osam i četvrt. (Kickh, “Abt Seyfried”, 14).

12. svibnja 1354. Papa Inocent VI je požeškom kanoniku Nikoli Ladislavovu iz Podvinja dodijelio tamošnju prebendu, a za uvođenje u posjed te prebende odredio je bosanskog biskupa i kutjevačkog opata. (Theiner, *Vetera monumenta*, sv. 2: 17, br. 26.)

18. svibnja 1359. Isti papa dodijelio je jednom svećeniku Zagrebačke biskupije neki beneficij u Pečuhu, a za izvršenje određeni su opat Kutjeva, vespremski biskup i dekan jedne avinjonske crkve. (Áldásy, “Regesták”, 276, br. 374.)

1363. Papa Urban V 13. lipnja ovlašćuje opata Kutjeva da, skupa s opatom Rudine i pečuškim oficijalom (biskupskim sucem), nekom svećeniku Petru Petrovom dodijeli službu kanonika lektora pri požeškom kaptolu. 13. studenoga, pak, opat Kutjeva (*abbas monasterii de Gotho*), prepozit požeškoga kaptola i dekan avinjonske crkve sv. Agrikole ovlašteni su dodijeliti jedan beneficij svećeniku Pavlu Jurjevu de Paderbors. (*Urbain V*, sv. 1: 252, br. 2454; sv. 3: 186, br. 9794)

1364. Isti papa 3. travnja nalaže da opat Kutjeva, avinjonski dekan i pečuški oficijal trebaju dodijeliti beneficij svećeniku Pavlu Jurjevu iz Podvršja

(*de Podwors*). 26. svibnja iste godine, opati Kutjeva i Rudine te spomenuti dekan ovlaštteni su dodijeliti kanonikat u Požegi svećeniku Nikoli Grgurovu de Gordua. 22. kolovoza iste godine isti dekan te bosanski biskup i opat Kutjeva ovlaštteni su dodijeliti požeški kanonikat Dioniziju Stjepanovu de Horthow. (*Urbain V*, sv. 3: 198-199, br. 9877, 232, br. 10121, i 614, br. 12434)

19. lipnja 1366. Isti papa određuje opata Kutjeva (*abbas monasterii s. Marie Honestevallis de Ghotho*), prepozita požeškog Kaptola i vukovskog arhidakona da dodijele kanonikat u pečuškoj katedrali svećeniku Martinu Jurjevu, rektoru oltara sv. Marije u požeškoj kaptolskoj crkvi sv. Petra. (*Urbain V*, sv. 5: 86, br. 16352)

3. rujna 1367. Isti papa traži od opata Kutjeva (*abbas monasterii de Posega, Quinqueecl. dioc.*), te kaločkog nadbiskupa i rizničara da provedu istragu o nasilju koje je Henrik, opat cistercitskog samostana u Pilisu, počinio protiv samostana u Cikádoru i njegova opata Andrije. (Fejér, *Codex diplomaticus*, sv. 9/4: 71-73, br. 23; usp. *Urbain V*, sv. 6: 272-3, br. 20088)

22. ožujka 1369. Isti papa nalaže opatu Kutjeva, požeškom prepozitu i sakristanu avinjonske crkve sv. Agrikole da Nikoli Stjepanovu iz Požege dodijele kanonikat u đakovačkoj katedrali. (*Urbain V*, sv. 8: 462, br. 25045)

1393. Kutjevačka opatija uplatila je Svetoj Stolici 100 florena pristojbe za imenovanje ili potvrdu opata. Otud slijedi da je godišnji prihod opatije bio 300 florena, odnosno oko 110 maraka. To se, pak, dobro slaže s podatkom iz 1357. da je prihod za trećinu godine iznosio 36 maraka (s obzirom da je $36 \times 3 = 108$). (Hoberg, *Taxae*, 240)

12. svibnja 1393. Papa Bonifacije IX povjerava opatu Kutjeva (*abbati monasterii beate Marie virginis Honestevallis dicte de Gothow*), pečuškom prepozitu te skolastiku požeškog kaptola da Šimunu Fabijanovu, svećeniku Zagrebačke biskupije, predaju mjesto kanonika u požeškom Kaptolu. Napominje se da je mjesto upražnjeno time što je kanonik Nikola zvani Ferkel stupio u pavlinski samostan u Gariću, a da ga bespravno uzurpira neki svećenik Valentin Petrov (zvan) *Hudaynha*. (*Bullae Bonifacii IX*, sv. 3: 217, br. 244)

3. kolovoza 1398. U jednom pismu pape Bonifacija IX spominje se kutjevački opat Rikard. Upućeno je zadarskom nadbiskupu Petru Matafaru (koji nosi taj naslov od 1376. do 1400), i to kao papinskom reformatoru *in spiritualibus* za Ankonitansku Marku. Nadbiskup Petar je, naime, izbjegao u Italiju 1396. jer ga je kralj Žigmund osumnjičio za nevjeru, pa je do smrti živio u Ascoliju. Razlog papina pisma su nedolična zbivanja u ankonitanskim crkvenim krugovima. Svećenik Jakob iz Trevisa otudio je neke dragocjenosti iz crkve sv. Dionizija u Anconi, našto ga je potestat Ancone dao baciti u tamnicu. Kradljivca je potom zatražio i dobio u ruke generalni duhovni vikar

(*in spiritualibus vicarius generalis*) ankonitanskog biskupa Guglielma Dallavigne, a taj je bio upravo opat Kutjeva po imenu Rikard. Kako je taj opat Rikard postao generalni vikar ankonitanske biskupije, ili, prije, kako je ankonitanski vikar postao opatom Kutjeva – jedva da možemo i nagađati. Rikard je svećenika Jakoba dao javno zatvoriti u zvoniku crkve sv. Nikole u Anconi i ondje ga držati tri dana. Čuvši za to, spiritual Ankonitanske Marke, Francesco de Aristotile, javno je izopćio i vikara Rikarda i potestata. Papa, pak, u svome pismu traži od zadarskoga nadbiskupa neka istraži stvar i riješi tu dvojicu izopćenja. (*Bullae Bonifacii*, sv. 4: 79-80, br. 109; Andrić, “Pregled”, 73-74)

26. svibnja 1422. Papa Martin V naložio je opatu Kutjeva (*abbati monasterii de Gutho, Quinqueecclesiensis diocesis*) da Dimitriju Jurjevu, upravitelju kapele sv. Sigismunda u Nevni, današnjoj Levanjskoj Varoši, dodijeli mjesto kanonika u požeškom Kaptolu. (Lukinović, *Monumenta*, sv. 6: 54-55, br. 55; usp. Lukcsics, *Diplomata*, sv. 1: 130, br. 509; Buturac, *Pisani spomenici*, 268, br. 240)

28. srpnja 1444. Opatija u Kutjevu nema opata, nego upravitelja, a taj je bio Mihael iz Podbučja (*Michael de Podbucha, gubernator abbacie de Gothho*). Spominje ga isprava iz koje vidimo da se i on našao na okupu požeških uglednika kad se rješavao spor između Ladislava Čeha Levanjskog i baranjske porodice Peterdy. Ništa drugo ne znamo o njemu. (Buturac, *Pisani spomenici*, 281-2, br. 280)

29. svibnja 1460. Papa Pio II piše u vezi s opatijom u Kutjevu opatu benediktinskog samostana Blažene Djevice u Pečuškom Varadinu (*Pécs-várad*). Papa konstatira da je samostan u Kutjevu, koji se nalazi “blizu Save, u pograničnim krajevima Ugarske”, zapao u loše materijalno stanje zbog turskih napadaja, a i zbog neprimjerene opatske uprave. Smrću posljednjeg opata, koji se zvao Urban, samostan je ostao bez poglavara. Želeći mu naći vrijedna nasljednika, papa usvaja prijedlog Aleksandrine, vojvotkinje od Teschena i unuke mazovskoga kneza Siemowita IV, udovice palatina Ladislava Gorjanskog, kojoj pripada patronsko pravo. Ona, naime, predlaže za opata franjevca Stjepana, o kojem se povoljno izjasnio i papinski legat u Ugarskoj, kardinal Juan Carvajal. Papa sada stavlja opatu Pečuškog Varadina na dušu da i sam ocijeni prikladnost fratra Stjepana te ga u skladu s time imenuje opatom Kutjeva. Napominje se da godišnji prihod opatije ne prelazi 40 malih turonskih libara. To mnogostruko zanimljivo papinsko pismo po prvi put nam (poslije najranijih godina u kojima je patronat očito pripadao kaločkom nadbiskupu) izravno otkriva tko su patroni samostana. Kada su i kako Gorjanski stekli patronsko pravo – ostaje otvoreno pitanje. (Koller, *Historia*, sv. 4: 55-58 = Pou y Martí, *Bullarium*, sv. 2: 406-407, br. 786; Wertner, “A Garaiak”, 927-8)

16. lipnja 1460. Zbog siromaštva novoga kutjevačkog opata, obavezao se za nj platiti pristojbu ostrogonski kanonik Stjepan Petar, sin Andrijin. Istog

je dana doista platio 17 florena. (Körmeny, *Annatae*, 74-75, br. 129. Buturac, *Pisani spomenici*, 30 i 315, br. 323)

20. kolovoza 1460. U vezi sa Stjepanovim ustoličenjem sačuvao se i dokument iz samoga samostana, datiran *in Gotho monasterio*, na blagdan sv. Stjepana Kralja (kao dan ustoličenja očito je izabran imendan novog opata). Tu se opisuje kako je Stjepan jednoglasno izabran za "pravog pastira duša, zakonitog opata i duhovnog oca". Podaci o njemu ovdje su potpuniji: franjevac Stjepan, sin Ivanov, iz Orahovice (*religiosus vir frater Stephanus filius Johannis de Rohowcza professus ordinis minorum*). Slijedi kratko teološko razmatranje o važnosti valjanih prelata, koji su biblijska svjetlost postavljena na svijećnjak (prema Mateju 5, 15 i naročito Luki 11, 33). To je, zapravo, jedan od posve rijetkih ovdašnjih u pravom smislu samostanskih tekstova, koji nam prenose nešto malo od njihova autentičnog duhovnog i intelektualnog ozračja. (Csánki, *Magyarország*, 2: 409; Hervay, *Repertorium*, 103; Andrić, "Pregled", 75-76)

1. kolovoza 1466. Spominje se jobagion ili slobodnjak Grgur na posjedu kutjevačke opatije zvanom Bokodinovac (*Bokodynowcz*). On je sa svoje sesije na tom posjedu dao sedam rala oranice kao zalog za određenu svotu novca slobodnjaku Emeriku s posjeda Predišinac, podložniku Ladislava Vrbovskog. O tom su ugovoru izdali ispravu požeški podžupani i plemićki suci. Inače nepoznati posjed Bokodinovac očito se nalazio u susjedstvu Predišinca, dakle negdje južno od Pleternice, što znači da je samostan držao i relativno udaljenije posjede. (Csánki, *Magyarország*, 2: 401; Buturac, "Naselja", 23; Buturac, *Pisani spomenici*, 36; Andrić, "Pregled", 76)

15. listopada 1467. U ispravi izdanoj u Pečuhu vikar pečuški biskupa Vitus Huendler naziva sebe upraviteljem samostana u Kutjevu (*et gubernator monasterii Honeste Vallis de Gotho*). Taj je Vitus Huendler bio podrijetlom Nijemac i redovnik karmelićanin. Za svog boravka u Pečuškoj biskupiji ostavio je znatan broj pisama i isprava, uglavnom sačuvanih u jednom kodeksu u Klosterneuburgu. 1447. godine papa Nikola V postavio ga je za naslovnog biskupa Bдина (Vidina) u Bugarskoj te za vikara *in pontificalibus* pečuskoga biskupa. Pečuški biskup Nikola II de Barnis (1456-1459) bio mu je naklonjen, a njegov nasljednik Ivan III (1459-1472), tj. Janus Pannonius, s Huendlerom se lošije slagao. Ubrzo nakon povelje u kojoj nosi naslov upravitelja kutjevačke opatije, Huendler je napustio Pečušku biskupiju i postao sufragani velikovaradinskog biskupa. Iz tog je dokumenta jasno da se franjevac Stjepan iz Orahovice, imenovan opatom Kutjeva 1460. godine, nije dugo zadržao na toj službi. (Koller, *Historia*, sv. 4: 344-5. Usp. i Koller, *Historia*, sv. 4: 259-260 i 345-355; Rupp, 3: 387-8; Turković, *Opatija*, 15-17; Hervay, *Repertorium*, 103; Buturac, *Pisani spomenici*, 320, br. 336)

20. srpnja 1470. Požeški kaptol odgovara na dopis palatina Mihaela Országa od Gúta od 17. lipnja. Palatin je tražio istragu o višestrukim zlodje-

lima na koja su mu se potužili Nikola *de Berchyn* (iz Brčina, u jugozapadnom podnožju Dilj-gore) i Grgur Petrotha *de Dedynareka* (Djedina Rijeka na Brčinu suprotnoj, sjevernoj strani Dilj-gore). Grguru su podložnici Stjepana iz Zdenaca pokrali vino, a Nikola iz Brčina je optužio trojicu: istoga Stjepana, jer je napao i opljačkao jednog njegovog jobagiona; Jakoba zvanog Belay iz Brčina, jer su mu njegovi seljaci potajice otjerali 16 ovaca; i, što je naveo na prvom mjestu, opata samostana u Kutjevu po imenu Juraj, s kojim je još prije šest godina sklopio jedan dogovor, ali ga je opat prevario. Naime, opat je Nikoli, u zamjenu za neke usluge, dopustio da podigne neke gospodarske zgrade (*domus allodiales*) na samostanskim posjedima zvanim *Laka* i *Petriczewcz*. No, kasnije je opat nenadano prisvojio svu stoku i ljetinu koju je Nikola držao u tim zgradama, nanijevši mu štetu od 200 zlatnih florena (po Nikolinoj ocjeni). Istražni povjerenik kojeg je odredio palatin i jedan svećenik kaptolske crkve proveli su istragu i ustanovili da svi navodi odgovaraju istini (osim spomenutog iznosa štete, koji nisu mogli utvrditi). Prema palatinovoj uputi, pozvali su optuženike da dođu ovome na sud u zadnjem tjednu srpnja. Navodi se da su opatu Jurju to priopćili na njegovu posjedu Laka. Što se dalje događalo oko te tužbe, nije nam poznato. (Thaly, 331-333)

Nije poznato ni to gdje su se nalazili spomenuti samostanski posjedi Laka i Petričevac. Vjerojatno su ležali u okolici Brčina, a to još jednom potvrđuje da nisu svi posjedi kutjevačkog samostana bili u njegovoj neposrednoj okolici. Zanimljiva je i tvrdnja Nikole iz Brčina da je s opatom Jurjem sklopio dogovor prije šest godina, dakle 1464. Kako je isti opat na položaju i 1470. godine, postavlja se pitanje otkud se pečuški vikar Vitus Huendler mogao 1467. nazivati upraviteljem opatije u Kutjevu. Možda je u pitanju bila tadašnja privremena depozicija opata Jurja. (Csánki, *Magyarország*, 2: 400, 405; Buturac, "Plemićke obitelji", 18-20; Buturac, *Pisani spomenici*, 36-37)

1477. U knjigama presuda suda zagrebačkog Gradeca spominje se kutjevački opat Aleksandar. Te je godine sudac u Gradecu bio neki Ivan Sebastianov Soldinarić ili Žoldinarić. Jedan prisežnik istoga suda bio je optužen da je ukrao ostavštinu neke građanke preminule bez nasljednika, koja je stoga trebala pripasti gradu; u tom zlodjelu lopovu je bio saveznik sam sudac Soldinarić. Lopov je bačen u tamnicu, a od suca je zatraženo da se u crkvi sv. Marka zakune, skupa s 49 porotnika (svjedoka), da je nedužan u cijeloj stvari. Nato su se upleli kraljevski poslanici Matija Geréb de Vingárt i Emerik de Palocz, a uz njih i opat Kutjeva Aleksandar (*ac venerabilis fratris Alexandri abbatis de Ghwthowo*). Na njihov zahtjev, optuženik je pušten iz zatvora uz ublaženu kaznu, koja se sastojala u tome da gradu nadoknadi štetu i zatim ga napusti. Slično su dvojica poslanika, preko oca Aleksandra koji je boravio u Zagrebu u njihovo ime, zatražili da se ublaži i obveza osumnjičenoga suca, tako da se sud zadovoljio zakletvom samo 12 porotnika. Taj slučaj otkriva još jednu dimenziju javne uloge koju je kutjevački opat mogao preuzeti. (Tkalčić, *Monumenta*, sv. 7: 466-468; usp. Mažuranić, *Prinosi*, sv. 2: 1509)

26. svibnja 1478. Kralj Matija Korvin sudi u Budimu povodom tužbe protiv kutjevačkog opata Aleksandra. Opat je u ime Jurja Kupše Vrbovskog tužio Nikola iz Brčina, očito onaj isti iz 1470. godine. Opat je navodno poslao skupinu svojih jobagiona, nastanjenih na posjedima Kutjevo (*Gotho*) i Lakušija (*Lakwsia*), da napadnu kuriju spomenutog Jurja Vrbovskog što se nalazila “u istoj Vrbovi”. Napadači su pritom gotovo usmrtili jednog Jurjeva podložnika. Nikola iz Brčina je predočio tri isprave, izdane od požeškog i bosanskog kaptola te od požeških podžupana i plemićkih sudaca, u kojima se potvrđuje taj događaj. Okrivljeni opat je na to pred kraljem izjavio da je u toj stvari posve nedužan, ali da će “prema običaju kraljevstva” nadoknaditi štetu koju su počinili njegovi jobagioni. Kralj je presudio da se opat mora svečano zakleti pred budimskim kaptolom skupa s 49 porotnika plemića (*quinquagesimo se nobilibus*) da nema udjela u zločinu te da zatim mora nadoknaditi štetu preko svoga službenika na posjedu Lakušija, a o tome će kralja izvijestiti rečeni kaptol i požeški plemićki sudac. Osim središnjeg posjeda u Kutjevu, ovdje se spominje i samostanski posjed Lakušija, kojem odgovara današnji zaselak Lakušija sjeverno od Pleternice, desetak kilometara udaljen od Kutjeva. (Csánki, *Magyarország*, 2: 416, s.v. Lakusia; Andrić, “Pregled”, 78-79)

1486. Generalni kapitul cistercitskog reda odlučuje o smjenjivanju Jurja, opata samostana u Pilisu, na čije je mjesto izabran brat Judocus. Opatu Kutjeva (neimenovanom) povjeren je da istraži stanje u tom samostanu i potvrdi smjenu. (Canivez, *Statuta*, sv. 5: 541 [1486: 32])

26. rujna 1493. Papa Aleksandar VI odobrio je izbor opata što su ga izvršili kutjevački redovnici. Saznajemo da je opatsko mjesto postalo upražnjeno smrću opata koji se zvao Nikola te da je u vrijeme izbora u samostanu bilo samo “tri ili četiri redovnika”. Novoizabrani kandidat je Ivan Ivanov, i sam kutjevački cistercit. S izborom se složio i patron samostana, vojvoda Lovro Iločki. Godišnji prihod samostana iznosi svega 24 zlatna florena. Papa je svoju poslanicu uputio neimenovanom prepozitu crkve Blažene Djevice Marije u Moroviću, na jugoistočnom rubu pečuške biskupije. Taj je prepozit dobio zadatak da ocijeni Ivanovu prikladnost za opatsku službu i u skladu s tim mu je preda. Novi opat može poslije toga primiti blagoslov od bilo kojeg biskupa. (Koller, *Historia*, sv. 4: 463-466; usp. Hervay, *Reperitorium*, 102; Andrić, “Pregled”, 80)

Patronat nad Kutjevom, o kojem imamo potvrdu iz 1460. da je pripadao Gorjanskima, sada nalazimo u rukama Lovre Iločkoga. Taj je velikaš naslijedio bogate posjede, a djelomice i političku moć svoga oca, Nikole Iločkoga (†1477). Jedna Lovrina sestra, Eufrozina, bila je udana za posljednju mušku glavu znamenitog roda Gorjanskih, Joba (†1481). Preko obudovjele sestre Lovro je došao u posjed nekih dobara izumrlih Gorjanskih. Tako je stekao i patronat nad opatijom u Kutjevu. (Wertner, “Beiträge”, 264-8; Reiszig, “Az Újlaki”, 59-65)

2. siječnja 1494. Imenovanje novog opata u Kutjevu zabilježeno je i u vatikanskoj knjizi pristojbi *Liber annatarum*. Ondje se ponavlja da je vrijednost provizije svega 24 florena pa se u bilješci dodaje da je pristojba vraćena uplatitelju “jer ne mora platiti”. (Körmendy, *Annatae*, 97, br. 190. Buturac, *Pisani spomenici*, 347, br. 397 i 400)

21. kolovoza 1509. Patronsko pravo Lovre Iločkoga nad Kutjevom došlo je do izražaja i 1509. godine, kada je opatsko mjesto opet bilo upražnjeno. On je na to mjesto doveo svećenika necistercita po imenu *Johannes Bettokrigh* (to bi prezime lako moglo biti iskvareni zapis kakva hrvatskog prezimena, na primjer Bartolović). O tome doznajemo iz pisma pape Julija II upućenog (pod gornjim datumom) bodroškom arhidakonu Kaločke nadbiskupije. Papa odobrava patronov izbor i hvali Ivanovu nakanu da i sam postane redovnikom u samostanu. O samostanu kaže da je “u različitim svojim sastavnicama razoren i ruševan”. Ipak, prihod samostana porastao je na 60 zlatnih dukata godišnje (otprilike isto toliko florena). Bodroški arhidakon dobiva zadatak da ocijeni Ivanovu sposobnost i postavi ga za opata, uz uvjet da u roku od dvije godine usvoji cistercitske zavjete i postane redovnik, pa će tada moći zatražiti i biskupski blagoslov; u suprotnom će po isteku tog roka izgubiti upravu nad samostanom. (Koller, *Historia*, sv. 5: 22-25; usp. Buturac, *Pisani spomenici*, 358, br. 427)

12. listopada 1519. Papa Lav X imenuje tročlanu komisiju za istraživanje svetosti franjevca Ivana Kapistrana (to je bio početak službenog kanonizacijskog procesa toga sveca). Komisiju su tvorili pečuški biskup Juraj od Szatmára, srijemski biskup Ivan Ország od Gúta i opat Kutjeva po imenu Ivan. Po svemu sudeći, riječ je o opatu koji je bio imenovan 1509. (Bölcskey, *Capistranói*, sv. 2: 615-6; Wadding, *Annales Minorum*, sv. 16: 122; Andrić, “Pregled”, 144-6)

9. lipnja 1529. Poslije smrti Lovre Iločkoga (sredina 1524), njegova se druga žena, Magdalena Bukovička, udala za Ladislava Morea od Csule koji se, poslije mohačkog poraza, priklonio kralju Ferdinandu Habsburgovcu. Ferdinand mu se odužio za vjernost dvjema poveljama izdanim u Budimu pod gornjim nadnevkom. U prvoj je Ladislavu, njegovoj ženi Magdaleni i sinu Ivanu potvrdio pod naslovom “nove donacije” brojne kaštele i posjede, od kojih je glavninu ranije držao Lovro Iločki (v. Dio I.A ovoga rada, pod Orahovica). U drugoj povelji, Ferdinand potvrđuje Moreu pravo patronata nad opatijom u Kutjevu, napominjući da mu je to pravo dodijelio još pokojni Ludovik II poslije smrti Lovre Iločkog. Otud se vidi da se posljednji prijenos patronskog prava zbio negdje između sredine 1524. i sredine 1526. godine.

Zanimljivo je da se u Ferdinandovoj ispravi opatija opisuje kao *abbatia de Gotho ordinis sancti Benedicti*, te se malo dalje napominje da More, kao patron, može predlagati za opate osobe zaređene u benediktinski red. Je li

posrijedi naprosto zabuna ili su Kutjevo u međuvremenu zaista preuzeli benediktinci? Kako je do tog vremena Požeška kotlina već pretrpjela ozbiljne osmanlijske napade (naročito 1526. i 1528. godine), bit će najvjerojatnije da u Kutjevu više nije bilo nikakvih redovnika. Odredbe o predlaganju opata imale su zacijelo već samo fiktivnu vrijednost, a od opipljiva je značenja bilo samo to da je patron postao vlasnik nekadašnjih samostanskih dobara, kao što se naglašava i u povelji. No, i tom se aspektu patronata bližio kraj. (Bojničić, "Kraljevske darovnice", 200, br. 36 = Bunyitay et al., *Monumenta ecclesiastica*, sv. 1: 467, br. 471; usp. Buturac, *Pisani spomenici*, 369, br. 461)

20. veljače 1550. Katarina, kći Ladislava Morea i Magdalene Bukovičke, žena Eustahija de Feled, zatražila je od kralja potvrdu svojih posjeda jer su joj listine propale u posljednjim turskim napredovanjima. Ferdinand I izdao je tu potvrđnicu u Požunu, skupa s tadašnjim jegarskim biskupom Nikolom Olahom. Riječ je uglavnom o kaštelima, trgovištima, selima i posjedima koji se nalaze u vlasti Osmanlija. Tako se u Požeškoj županiji navodi, između ostalog, pravo patronata nad samostanom u Kutjevu (*ius patronatus abbacie Honeste vallis de Gottho*) skupa s pripadajućim dobrima. (Laszowsky, "Važna izprava"; usp. Wertner, "Beiträge", 267)

1660-1702. U izvještaju franjevca Petra Nikolića, vikara zagrebačkog biskupa u Slavoniji, dobivamo sažet – i stilski vrlo rogovatan – opis ostataka samostana. Tu čitamo: "U selu zvanom Kutjevo (*Kuttievo*), ne znam kojim se drugim imenom u starini nazivalo, bio je velik samostan, bio je kao mali grad, bijaše opatija, nepoznato je kojem redu pripadaše, sada stoji pust iako se nalazi takoreći posred onoga mjesta, jer je većim dijelom razoren, ipak stoje unutarnji zidovi i neki tornjevi. Sada tu nad rečenim samostanom stvarno stoji crkva sagrađena od drva i nalazi se naš gostinjac, gdje sam ja neko vrijeme bio kao župnik kako za Kutjevo (*Guttieva*) tako i za Kaptol." (Smičiklas, *Dvijestogodišnjica*, 8 = Fermendžin, *Acta Bosnae*, 493 = Barle, "Popis župa", 165. Usp. Buturac, *Katolička crkva*, 31.)

Odmah po oslobođenju od Turaka (1687), zagrebački kanonik Ivan Josip Babić postigao je u Beču da bude imenovan naslovnim opatom cistercijske opatije u Kutjevu, s pravom da raspolaže njenim nekadašnjim posjedima. Bio je to jedan od poteza povučenih u nadmetanju između zagrebačkog i bosanskog biskupa oko toga kome će pripasti crkvena vlast u oslobođenoj Slavoniji. Desetak godina kasnije, Babić je prepustio kutjevačko vlastelinstvo isusovcima. Habsburški popis iz 1698. kaže šturo: "Još stoji samostan ili kaštel Rođenja Djevice Marije, djelomice dobrih zidova". U popisu vlastelinstva iz 1702. pak čitamo: "Od ostalih stvari nema ničega osim jedne crkve i jedne obzidane zgrade, sasvim porušene, koja je nekoć bila opatski stan (*residentia abbatialis*)" (Buturac, *Katolička crkva*, 151; Ostojić, *Benediktinci*, sv. 3: 233; Smičiklas, *Dvijestogodišnjica*, 159; Mažuran, *Popis naselja*, 301)

Bibliografija

I. Izvori

- Adamček i Kampuš, *Popisi* = Josip Adamček i Ivan Kampuš, *Popisi i obračuni poreza u Hrvatskoj u XV i XVI stoljeću* (Zagreb, 1976).
- Áldásy, "Regesták" = Antal Áldásy, "Regesták a Vatikáni levéltárból", *Történelmi tár* 17 (1894), 15-28; 18 (1895), 58-89, 260-288.
- Barlè, "Popis župa" = Janko Barlè, "Popis župa u donjoj Slavoniji od god. 1660", *Vjesnik Kr. hrvatsko-slavonsko-dalmatinskog zemaljskog arkiva* 9 (1907), 161-172.
- Bojničić, "Kraljevske darovnice" = Ivan Bojničić, "Kraljevske darovnice, odnoseće se na Hrvatsku, iz kraljevskih registraturnih knjiga *Libri regii*", *Vjesnik Kr. hrvatsko-slavonsko-dalmatinskog zemaljskog arkiva* 7 (1905), 178-208, 237-276; 8 (1906), 1-33, 103-136.
- Bullae Bonifacii IX = Bullae Bonifacii IX pontificis maximi*, 2 sv. [*Monumenta Vaticana historiam regni Hungariae illustrantia*, ser. 1, sv. 3-4] (Budapest, 1888-1889).
- Bunyitay et al., *Monumenta ecclesiastica* = Vincze Bunyitay, Rajmund Rapaics, János Karácsonyi, Ferenc Kollányi i József Lukcsics, *Monumenta ecclesiastica tempora innovatae in Hungaria religionis illustrantia / Egyháztörténelmi emlékek a Magyarországi hitújítás korából*, 5 sv. (Budapest, 1902-1912).
- Buturac, *Pisani spomenici* = Josip Buturac, *Pisani spomenici Požege i okolice 1210-1536* (Jastrebarsko, 1995).
- Camera apostolica = Camera apostolica*, prir. J. Barbarić, J. Kolanović, A. Lukinović, J. Marković, J. Ivanović, S. Razum, 2 sv. [*Monumenta Croatica Vaticana*, 1-2] (Zagreb-Rim, 1996-2001).
- Canivez, *Statuta* = Josephus Canivez, *Statuta capitulorum generalium Ordinis Cisterciensis ab anno 1116 ad annum 1786*, 8 svezaka (Louvain, 1933-1941).
- Descriptio provinciae = Descriptio provinciae Bosnae-Argentinae facta per r. p. f. Franciscum a Varadino anno 1679*, prir. Ferdinandus Kaizer (Szabadka, [1914]).
- Dević i Martinović, *Đakovačka i srijemska biskupija*, sv. 1 = Antun Dević i Ilija Martinović, *Đakovačka i srijemska biskupija. Biskupski procesi i izvještaji, 17. i 18. stoljeće* (Zagreb, 1999).
- Dević, *Đakovačka i srijemska biskupija*, sv. 2-3 = Antun Dević, *Đakovačka i srijemska biskupija. Spisi generalnih sjednica Kongregacije za širenje vjere*, sv. 2 [17. stoljeće], sv. 3 [18. stoljeće] (Zagreb, 2000-3).
- Dević, *Đakovačka i srijemska biskupija*, sv. 4 = Antun Dević, *Đakovačka i srijemska biskupija. Arhiv Kongregacije za širenje vjere – razni fondovi, 17-18. stoljeće* (Zagreb, 2005).
- Draganović, "Biskup fra Jeronim" = Krunoslav Draganović, "Biskup fra Jeronim Lučić, njegovo doba i njegovo izvješće Svetoj Stolici o prilikama u Bosni i Slavoniji (1638)", *Croatica Christiana periodica*, god. 6, br. 10 (1982), 73-99.

- Draganović, “Izvjješće” = Krunoslav Draganović, “Izvjješće apostolskog vizitatora Petra Masarehija o prilikama katol. naroda u Bugarskoj, Srbiji, Srijemu, Slavoniji i Bosni g. 1623. i 1624.”, *Starine JAZU* 39 (1938), 1-48.
- Fejér, *Codex diplomaticus* = György Fejér, *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis*, 11 knjiga [u 40 svezaka] (Budae, 1829-1844).
- Fermendžin, *Acta Bosnae* = Euzebijje Fermendžin, *Acta Bosnae potissimum ecclesiastica* (Zagreb, 1892).
- Fraknói, *Oklevéltár* = Vilmós Fraknói, *Oklevéltár a magyar királyi kegyúri jog történetéhez* (Budapest, 1899).
- Glogovac, “Kratka izvješća” = Blaž Glogovac, “Kratka izvješća o nekim slavanskim župama iz god. 1733.-4.”, *Katolički list* god. 58, br. 33 i 34 (1907), 388-391, 400-402.
- Hoberg, *Taxae* = Hermannus Hoberg, *Taxae episcopatum et abbatiarum pro servitiis communibus solvendis, ex libris obligationum ab anno 1295 usque ad annum 1455 confectis*. [Studi e testi, 144] (Città del Vaticano, 1949).
- Horváth, “Magyar regesták” = Mihály Horváth, “Magyar regesták a bécsi császári levéltárból 1118-1605”, *Magyar történelmi tár* 9 (1861), 1-96.
- Hoško, “Ibrišimovićeve popis” = Franjo Emanuel Hoško, “Ibrišimovićeve popis slavonskih župa Zagrebačke biskupije 1694. godine”, *Tkalčić* 5 (2001), 263-275.
- HTZ sv. 6 = *Hrvatska na tajnim zemljovidima XVIII. i XIX. stoljeća [6]: Požeška županija*, prir. Ivana Horbec i Ivana Jukić (Zagreb, 2002).
- Jačov, *Spisi Kongregacije* = Marko Jačov, *Spisi Kongregacije za propagandu vere u Rimu o Srbima 1622-1644*, sv. I (Beograd, 1986).
- Jelenić, “Spomenici” = Julijan Jelenić, “Spomenici kulturnog rada bosanskih Franjevaca (1437-1878)”, *Starine JAZU* 36 (1918), 81-162.
- Kempf, “Iz požeškoga” = Julije Kempf, “Iz požeškoga franjevačkoga arkiva”, *Vjesnik Kr. hrvatsko-slavonsko-dalmatinskog zemaljskog arkiva* 10 (1908), 71-79.
- Kickh, “Abt Seyfried” = Ivo Kickh, “Abt Seyfried von Rein als Visitator und Reformator der ungarischen Cistercienserklöster”, *Cistercienser-Chronik* 7/71 (Bregenz, 1895), 9-15
- Koller, *Historia* = Josephus Koller, *Historia episcopatus Quinqueecclesiarum*, 6 sv. (Posonii-Pestini, 1782-1806).
- Körmendy, *Annatae* = József Körmendy, *Annatae e regno Hungariae provenientes in Archivio Secreto Vaticano, 1421-1536* (Budapest, 1990).
- Kristó, *Anjou-kori oklevéltár* = Gyula Kristó, *Anjou-kori oklevéltár / Documenta res Hungaricas tempore regum Andegavensium illustrantia*, 5 sv. (Budapest-Szeged, 1990-1998).
- Laszowski, *Monumenta Habsburgica* = Emilij Laszowski, *Monumenta Habsburgica Regni Croatiae Dalmatiae Slavoniae / Habsburški spomenici Kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije*, 3 sv. (Zagreb, 1914-1917).
- Laszowsky, “Važna izprava” = Emilij Laszowsky, “Važna izprava od godine 1550.”, *Vjesnik Kr. hrvatsko-slavonsko-dalmatinskog zemaljskog arkiva* 2 (1900), 121-3.

- Lopašić, "Slavonski spomenici" = Radoslav Lopašić, "Slavonski spomenici za XVII. viek. Pisma iz Slavonije u XVII. vjeku (1633-1709)", *Starine JAZU* 30 (1902), 1-176.
- Lukcsics, *Diplomata* = Pál Lukcsics, *Diplomata pontificum saeculi XV / XV. századi pápák oklevelei*, 2 sv. (Budapest, 1931-1938).
- Lukinović, *Monumenta* = Andrija Lukinović, *Monumenta historica episcopatus Zagradiensis / Povijesni spomenici Zagrebačke biskupije*, sv. 5-7 (Zagreb, 1992-2004).
- Mažuran, *Popis naselja* = Ive Mažuran, *Popis naselja i stanovništva u Slavoniji 1698. godine* (Osijek, 1988).
- Mihić, "Neke crkve" = Josip Mihić, "Neke crkve u Slavoniji iza Turaka", prir. Mladen Barbarić, *Vjesnik županije virovitičke* 31 (1922), 39-40, 45-46, 55.
- Moačanin, *Požega* = Nenad Moačanin, *Požega i Požeština u sklopu Osmanlijskog carstva (1537-1691)* (Jastrebarsko, 1997).
- Neralić, *Priručnik* = Jadranka Neralić, *Priručnik za istraživanje hrvatske povijesti u Tajnom vatikanskom arhivu od ranog srednjeg vijeka do sredine XVIII. stoljeća: Schedario Garampi*, 2 sv. (Zagreb, 2000).
- Popis sandžaka Požega* = *Popis sandžaka Požega 1579. godine*, prir. i prev. Fazileta Hafizović (Osijek, 2001).
- Pou y Martí, *Bullarium* = Joseph M. Pou y Martí, *Bullarium franciscanum*, n. s. sv. 2 (Quaracchi, 1939).
- Scriptores rerum Hungaricarum* = *Scriptores rerum Hungaricarum*, gl. ur. Emericus Szentpétery, 2 sv. (Budapest, 1937-8; pretisak 1999).
- Smičiklas, *Dvjestogodišnjica* = Tade Smičiklas, *Dvjestogodišnjica oslobodjenja Slavonije*, sv. 2: *Spomenici o Slavoniji u XVII. vijeku, 1640-1702* (Zagreb, 1891).
- Smičiklas, *Codex diplomaticus* = Tadija Smičiklas et alii, *Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae / Diplomatički zbornik Kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije*, 18 sv. (Zagreb, 1904-1990).
- Szentpétery, *Regesta* = Imre Szentpétery, *Regesta regum stirpis Arpadianae critico-diplomatica / Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke*, knj. I-II u više sv., zadnja tri prir. Iván Borsa (Budapest, 1923-1987).
- Šišić, *Acta comitialia* = Ferdo Šišić, *Acta comitialia regni Croatiae Dalmatiae Slavoniae / Hrvatski saborski spisi*, 5 sv. (Zagreb, 1912-1918).
- Theiner, *Vetera monumenta* = Augustinus Theiner, *Vetera monumenta historica Hungariam sacram illustrantia*, 2 sv. (Romae, 1859-1860).
- Tkalčić, *Monumenta* = Ivan Krstitelj Tkalčić, *Monumenta historica liberae regiae civitatis Zagrabiae / Povijesni spomenici slobodnoga kraljevskoga grada Zagreba*, 11 sv. (Zagreb, 1889-1905).
- Urbain V = Urbain V (1362-1370): Lettres communes analysées d'après les registres dits d'Avignon et du Vatican*. 9 sv., ur. M. H. Laurent et al. (Paris-Rome, 1954-1983).

- Varjú, "A gyulafejevári" = Elemér Varjú, "A gyulafejevári Batthyány-könyvtár", *Magyar könyvszemle*, n.s. 9 (1901), 256-279.
- Veress, *Matricula et acta* = Endre Veress, *Matricula et acta Hungarorum in universitatibus Italiae studentium, 1221-1864* (Budapest, 1941).
- Wadding, *Annales Minorum* = Lucas Wadding et alii, *Annales Minorum seu trium ordinum a S. Francisco institutorum*, 3. izd., 25 sv. (Quaracchi-Roma, 1931-34).
- Wenzel, *Codex diplomaticus* = Gusztáv Wenzel, *Codex diplomaticus Arpadianus continuatus / Árpádkori új okmánytár*, 12 sv. (Budapest, 1860-1874).
- Wertner, "A Garaiak" = Mór Wertner, "A Garaiak", *Századok* 31 (1897), 903-938.
- Wertner, "Beiträge" = Moriz Wertner, "Beiträge zur bosnischen Genealogie. V. Nikolaus von Ilok (Ujlak), 'König' von Bosnien, und seine Familie", *Vjesnik Kr. hrvatsko-slavonsko-dalmatinskog zemaljskog arkiva* 8 (1906), 250-273.

II. Historiografija

- Andrić, "Benediktinski" = Stanko Andrić, "Benediktinski samostan sv. Mihovila Arkandela na Rudini", *Zlatna dolina – godišnjak Požeštine* IV/1 (1998), 31-57.
- Andrić, "Pregled" = Stanko Andrić, "Pregled povijesti cistercijske opatije Blažene Djevice Marije u Kutjevu (*Honesta Vallis*)", *Zlatna dolina – godišnjak Požeštine* V/1 (1999), 63-90 (= *Osječki zbornik* 24-25 (2001), 83-99).
- Andrić, "Studenti" = Stanko Andrić, "Studenti iz slavonsko-srijemskog međuriječja na zapadnim sveučilištima u srednjem vijeku", *Croatica christiana periodica* XX/37 (1996), 117-152.
- Balić, "Pregled dvoraca" = Milan Balić, "Pregled dvoraca i srednjevjekovnih utvrđenih gradova u Slavoniji – I. dio", *Vijesti muzealaca i konzervatora Hrvatske* 23/1-2 (1974), 13-25.
- Bartal, *Glossarium* = Antal Bartal, *Glossarium mediae et infimae latinitatis regni Hungariae* (Lipsiae, 1901).
- Békefi, *A káptalani iskolák* = Remig Békefi, *A káptalani iskolák története Magyarországon 1540-ig* (Budapest, 1910).
- Blaise, *Lexicon* = Albert Blaise, *Lexicon latinitatis medii aevi, praesertim ad res ecclesiasticas investigandas pertinens* (Turnholti, 1975; pretisak 1994).
- Bölcskey, *Capistranói* = Ödön Bölcskey, *Capistranói Szent János élete és kora*, 3 sv. (Székesfehérvár, 1923-1924).
- Buturac, *Katolička crkva* = Josip Buturac, *Katolička crkva u Slavoniji za turskoga vladanja* (Zagreb, 1970).
- Buturac, "Naselja" = Josip Buturac, "Naselja Požeštine u kasnom srednjem vijeku", *Vjesnik Muzeja Požeške kotline* 2/1 (1963), 9-26.
- Buturac, "Plemićke obitelji" = Josip Buturac, "Plemićke obitelji i njihovi posjedi ili gospoštije u požeškom kraju od XIII-XVI stoljeća", *Požeški zbornik* 5 (1984), 13-28.

- Buturac, "Povijest Kaptola" = Josip Buturac, "Povijest Kaptola (Požege)", u: *Kaptol*, 29-79.
- Buturac, "Župe" = Jos. A. Buturac, "Župe požeškoga arhidakonata g. 1332. – 1335.", *Bogoslovska smotra* 22/1 (1934), 81-90.
- Cottineau, *Répertoire* = L. H. Cottineau, *Répertoire topo-bibliographique des abbayes et prieurés* (Turnhout, 1995. [pretisak]).
- Csánki, *Körösmegye* = Dezső Csánki, *Körösmegye a XV-ik században. Értékezések a történeti tudományok köréből*, sv. 15, br. 12 (Budapest, 1893).
- Csánki, *Magyarország* = Dezső Csánki, *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában*, 5 sv. (Budapest, 1890-1913).
- Cvekan, *Velika* = Paškal Cvekan, *Velika i njena bogata prošlost* (Velika, 1982).
- Ćuk, "Požeško plemstvo" (1-2) = Juraj Ćuk, "Požeško plemstvo i požeška županija od doba prvih sačuvanih imena i naziva do polovice četrnaestoga vijeka", *Rad JAZU* 229 (1924), 49-100; 231 (1925), 38-101.
- Degmedžić, "Podrijetlo" = Ivica Degmedžić, "Podrijetlo Kaptola svetoga Petra u Požegi", *Vijesti muzealaca i konzervatora Hrvatske* 26/3 (1977), 3-9.
- Đurić i Feletar, *Stari gradovi* = Tomislav Đurić i Dragutin Feletar, *Stari gradovi, dvorci i crkve Slavonije, Baranje i zapadnog Srijema* (Zagreb, 2002).
- Engel, *Magyarország* = Pál Engel, *Magyarország világi archontológiája, 1301-1457*, 2 sv. (Budapest, 1996).
- Engel, "Pozsegamegye" (rukopis) = Pál Engel, poglavlje "Pozsegamegye", u: Györffy, *Az Árpád-kori Magyarország*, sv. 5 (u pripremi).
- Fuxhoffer, *Monasteriologia* = Damianus Fuxhoffer, *Monasteriologia regni Hungariae*, preradio Maurus Czinár, 2 sv. (Vindobonae et Strigonii, 1869).
- Gulin, "Srednjovjekovni" = Ante Gulin, "Srednjovjekovni požeški kaptol i njegovi pečati", *Zbornik Zavoda za povijesne znanosti IC JAZU*, 13 (1983), 51-105.
- Gulin, *Hrvatska* = Ante Gulin, *Hrvatska crkvena srednjovjekovna sfragistika* (Zagreb, 1998).
- Gulin, *Hrvatski* = Ante Gulin, *Hrvatski srednjovjekovni kaptoli. Loca credibilia sjeverne i središnje Hrvatske* (Zagreb, 2001).
- Györffy, *Az Árpád-kori Magyarország* = György Györffy, *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza*, sv. 1-4... (Budapest, 1963-98).
- Hervay, *Repertorium* = Ferenc L. Hervay, *Repertorium historicum Ordinis Cisterciensis in Hungaria* (Roma, 1984).
- Horvat, "O nekim" = Zorislav Horvat, "O nekim starim građevinama Kaptola", u: *Kaptol*, 95-108.
- Horvat i Mirnik, "Graditeljstvo" = Zorislav Horvat i Ivan Mirnik, "Graditeljstvo srednjeg vijeka u Požeškoj kotlini", u: *Požega 1227-1977*, 121-157.
- Kaptol* = *Kaptol 1221-1991*, ur. Filip Potrebić (Kaptol, 1991).

- Karácsonyi, *A magyar nemzetségek* = János Karácsonyi, *A magyar nemzetségek a XIV. század közepéig*, 3 sv. (Budapest, 1900-1).
- Karácsonyi, *Szent Ferencz* = János Karácsonyi, *Szent Ferencz rendjének története Magyarországon 1711-ig*, 2 sv. (Budapest, 1922-4).
- Kempf, *Iz Požeške* = Julije Kempf, *Iz Požeške kotline. Zemljopisne i povjesne crtice za mladež* (Požega, 1914).
- Kempf, *Požega* = Julije Kempf, *Požega. Zemljopisne bilješke iz okoline i prilozi za povijest slob. i kr. grada Požege i požeške županije* (Požega, 1910; pretisak Požega-Jastrebarsko, 1995).
- Kempf, "Prilozi" = Julije Kempf, "Prilozi za povijest sredovječnoga kaptola sv. Petra kod Požege", *Hrvatsko kolo – naučno-književni zbornik* 2 (1906), 395-405.
- KMTL = *Korai magyar történeti lexikon (9-14. század)*, gl. ur. Gyula Kristó (Budapest, 1994).
- Kódexek* = *Kódexek a középkori Magyarországon. Kiállítás az Országos Széchényi Könyvtárban* (Budapest, 1985).
- Kosztá, *A pécsi* = László Kosztá, *A pécsi székeskáptalan hiteleshelyi tevékenysége (1214-1353)*. [Tanulmányok Pécs történetéből, 4] (Pécs, 1998).
- Kosztá, "A pozsegi társaskáptalan" = László Kosztá, "A pozsegi társaskáptalan tagjai a XIV. század közepéig", *Aetas* 6 / br. 3-4 (1991), 40-58.
- Kosztá, "A pozs. kápt. nevében" = László Kosztá, "A pozsegi káptalan nevében kiállított hamis és gyanús oklevelek 1353 előtt", *Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae – Acta historica* 96 (1992), 31-37.
- Kosztá, "A pozs. kápt. hiteleshelyi" = László Kosztá, "A pozsegi káptalan hiteleshelyi tevékenysége 1353-ig", *Századok* 132 (1998), 3-46.
- Kosztá, "Članovi" = László Kosztá, "Članovi požeškog kaptola do sredine 14. stoljeća", *Scrinia Slavonica* 7 (2007), 65-87.
- Lekai, "Medieval Cistercians" = Louis J. Lekai, "Medieval Cistercians and their social environment. The case of Hungary", *Analecta s. Ordinis Cisterciensis* 32 (1976), 251-280.
- Mažuranić, *Prinosi* = Vladimir Mažuranić, *Prinosi za hrvatski pravno-povijesni rječnik*, 2 sv. (Zagreb, 1975 [pretisak]).
- Mažuran, *Hrvati* = Ive Mažuran, *Hrvati i Osmansko carstvo* (Zagreb, 1998).
- Mező, *Patrocíniumok* = András Mező, *Patrocíniumok a középkori Magyarországon* (Budapest, 2003).
- Ostojić, *Benediktinci* = Ivan Ostojić, *Benediktinci u Hrvatskoj*, 3 sv. (Split, 1963-1965).
- Reiszig, "Az Újlaki" = Ede Reiszig, "Az Újlaki-család", *Turul* 57 (1943), 1-13, 56-65.
- Szabo, *Sredovječni gradovi* = Gjuro Szabo, *Sredovječni gradovi u Hrvatskoj i Slavoniji* (Zagreb, 1920).

Šćitaroci, *Dvorci* = Mladen Obad Šćitaroci i Bojana Bojanić Obad Šćitaroci, *Dvorci i perivoji u Slavoniji – od Zagreba do Iloka* (Zagreb, 1998).

Turković, *Opatija* = Milan Turković, *Opatija Blažene Djevice Marije de Gotho* (Zagreb, 1935).

Turković, *Povijest* = Milan Turković, *Povijest opatija reda cistercita u Hrvatskoj-Slavoniji i Dalmaciji* (Sušak, 1936).

Veliki atlas Hrvatske = *Veliki atlas Hrvatske* (Zagreb, 2002).

Vukičević-Samaržija, *Sakralna* = Diana Vukičević-Samaržija, *Sakralna gotička arhitektura u Slavoniji* (Zagreb, 1986).

Summary

THE SURROUNDINGS OF PAPUK AND KRNDIJA IN THE MIDDLE AGES: CONTRIBUTIONS TO LOCAL HISTORY (PART III)

In this third and final part of our survey, chronologically ordered sets of data from primary sources are presented for the medieval churches and monasteries situated along the southern slopes of the mountains Papuk and Krndija (i.e. along the northern border of the county of Požega). The following church establishments are comprised by the survey: the late fifteenth-century Franciscan convent in Poljanci (now Poljanska); the fifteenth-century (possibly earlier) convent of the Austin hermits (repopulated by the Franciscans in the later 16th century) in Velika; the early thirteenth-century Cistercian monastery of the Blessed Virgin Mary in Kutjevo (Gotó, Honesta Vallis); the late twelfth-century collegiate chapter of Saint Peter in Kaptol (Pozsegaszentpéter); the parish church of Saint Michael in Stražeman (now Stražeman); the parish church of the Virgin Mary in Velika; and two medieval churches of unknown original function which are not mentioned in medieval written sources: Saint Catharine in Podgorje and Saints Cosmas and Damian in Vetovo (both firstly mentioned in the mid-seventeenth century). The related buildings partly survive in Velika (monastery), Kaptol, Stražeman and Podgorje, while in Poljanska, Velika (parish church), Kutjevo and Vetovo they only left archaeological traces, at best.

Key words: Papuk, Krndija, Poljanska, Stražeman, Velika, Kaptol, Podgorje, Vetovo, Kutjevo, Middle Ages, Ottoman period (16th-17th century), Franciscans, Cistercians, church history.